

Національна академія наук України
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

В.В.ДЗЬОБАК

**ОТАМАН ТАРАС
БУЛЬБА-БОРОВЕЦЬ
(ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО
ПОРТРЕТА)**

Київ 1995

ДЗЬОБАК Володимир Васильович —
аспірант Інституту історії України НАН України

Р е д к о л е г і я :

С.В.Кульчицький (головний редактор), *М.Ф.Дмитрієнко*,
О. І. Гуржій, *В. М. Даниленко*, *В.С. Коваль*. *Н.А. Шип*.
О.І. Ганжа (відповідальний редактор), */ С. Хміль*.

Автори вміщених матеріалів висловлюють свою особисту думку, що не обов'язково збігається з точкою зору редколегії.

Літературний редактор
Г. Я. Туринська

Оригінал-макет підготував
О. І. Мостяєв

Коректор
С.М.Пільчевська

Набір підготувала
Н. В. Шостак

У разі передруку матеріалів
узгодження з редколегією обов'язкове.

ВСТУП

Українська історія знає багатьох діячів, які з'являлися на поверхню буремного політичного життя під час лихоліття воєнного часу. До них належить і Тарас Боровець, який стояв біля витоків УПА. Скупий фактичний матеріал ще й сьогодні не дозволяє наблизитися до розуміння цієї неординарної особистості. Хто він був насправді: бандит чи герой, талановитий чи анархічний отаман?

«Незручний» в усі часи правлячим режимам, Боровець не міг похвалитися увагою до своєї персони дослідників як у Радянському Союзі (через те, що боровся з ним протягом довгих років), так і за кордоном, де були сильні позиції ОУН(Б), яка протягом майже всього періоду існування формувалась, очолюваних Боровцем, була з ними у стані жорсткої конфронтації. Тому дослідникам доводиться по крихтам збирати фактичний матеріал в архівах, публіцистичній та мемуарній літературі.

Довгий час основним джерелом для розуміння подій, пов'язаних з життям та діяльністю Тараса Боровця, залишались його спогади, опубліковані на Заході після закінчення другої світової війни: «Кредо революції» (Париж, 1946), «Збройна боротьба України 1917—1950» (Париж, 1951) та «Армія без держави» (Вінніпег, Канада, 1981), в яких він висвітлює свою участь у націоналістичному русі, починаючи з юнацьких років. Бульба-Боровець подає цікавий, щоправда не підтверджений у даному випадку іншими джерелами, матеріал про УНВ (Українське Національне Відродження), що діяло на поліському терені в 1932—1941 рр. Великий інтерес викликають висвітлені у спогадах Боровця взаємини Поліської Січі-УПА-УНРА з різними політичними силами, насамперед з ОУН обох течій.

На жаль, події, пов'язані з тактикою тогочасного керівництва ОУН(Б) щодо бульбівців, не знайшли місця на сторінках запропонованого Вінніпезьким інститутом дослідників Волині українського видання «Армія без держави» Тараса Бульби-Боровця (Львів, 1993).

Певним доповненням до праць отамана є спогади О. В. Шуляка «В "ім'я правди"» (Роттердам, 1947). Автор (справжнє прізвище — Штуль О.) — відомий діяч ОУН мельниківської течії, в роки війни був ад'ютантом отамана Бульби-Боровця. У своїх спогадах він висвітлює ряд нових аспектів, доповнює розповідь свого керівника фактами боротьби бульбівських формувань з гітлерівцями, радянськими партизанами та ОУН, УПА(Б).

Відносини Тараса Боровця з керівними колами УНР показані у книзі спогадів сина президента УНР у вигнанні М. А. Лівницького «ДЦ УНР в екзилі між 1920—1940 рр.», що вийшла у Філадельфії в 1984 році. Микола Лівницький ставить під сумнів окремі твердження ватажка «Поліської Січі», зокрема щодо існування спеціального плану, нібито підготовленого для нього військовими старшинами зі штабу армії УНР. Факти відносно наявності контактів керівництва УНР з Бульбою-Боровцем до 1940 року він обходить.

Деякі аспекти історії Поліської Січі-УПА-УНРА уточнює книга спогадів колишнього курінного УПА Максима Скорупського «Туди, де бій за волю» (Київ — Лондон — Париж — Торонто — Нью-Йорк — Сідней, 1992 р). Її автор — свого часу активний член ОУН(М), а пізніше командир одного з формувань УПА(Б) — яскраво описав трагічні сторінки в історії націоналістичного руху на Західній Україні, пов'язані з роззброєнням бандерівцями військових загонів ОУН(М) та УНРА. До того ж він наводить маловідомі факти взаємодії поліського отамана з ФУР (Фронтом Української Революції).

Інформація, яка дещо доповнює картину взаємодії між вищеназваними організаціями, міститься в мемуарах Костя Гірняка та Олександра Чуйка «Фронт Української Революції» (Торонто, 1979).

Певний інтерес для істориків мають спогади генерала Павла Шандрука, який наводить факти, пов'язані з утворенням у складі військ вермахту в останні дні минулої війни УНА (Української Національної Армії) і діяльністю в цьому напрямі Тараса Боровця

Радянська мемуаристика представлена книгою Дмитра Медведєва «Сильні духом» (Київ, 1951). Командир розвідувального загону особливого призначення в емоційній формі розповів про налагодження контактів з бульбівцями на предмет спільної боротьби проти гітлерівців, певні здобутки в цьому напрямку, а також про події після порушення досягнутого нейтралітету

Він охарактеризував позиції деяких членів загону стосовно взаємодії з отаманом, а також командування Червоної Армії, повноважним представником якої був полковник Генерального штабу Лукін.

Як і всім працям мемуарного жанру, вказаним спогадам властиві недоліки. З цього приводу слушно зазначив у післямові до українського видання «Армія без держави» Є.Гринів: «Для цих робіт є характерним суб'єктивні твердження, втрачені деталі, а інколи перебільшення чи інформація, яка сприйнята з третіх уст, а тому далека від дійсності»¹.

І все ж названа мемуарна література залишається цінним джерелом для істориків, тим більше, що й документальна база з даної проблематики недостатня.

У найбільш повному зібранні документів «Літопис УПА» військовим підрозділам Бульби-Боровця приділяється надзвичайно мало уваги. Деяка Інформація про керівника Поліської Січі-УПА-УНРА міститься лише у статті М.Омелюсіка «УПА на Волині в 1943 році»³ та у повідомленні «Вісті з Осередніх, Східних, Південних українських земель 1943—1944»⁴. Проте факти автором підібрані тенденційно і показують Боровця в основному у негативному плані. У 6-му і 7-му томах «Літопису УПА» вмішено окремі німецькі документи про хід переговорів з польським отаманом, аналіз його діяльності, біографічні дані.

Останнім часом на сторінках періодичних видань з'явилися архівні матеріали, до того не відомі. Відзначимо інформацію «Виникнення і зростання української банди Боровця, який зветься "Тарасом Бульбою"», яку направив до Берліна у штаб командування начальник поліції і служби безпеки⁵. Ряд документів опубліковано газетою «Червоний прапор» (м. Рівне) у 1989—1990 рр.

Документи періоду останньої війни, що висвітлюють певні аспекти життя і діяльності Тараса Боровця, містяться в архівах України. Так, у Рівненському обласному державному архіві (РОДА) зберігаються матеріали поліції щодо діяльності Бульби-Боровця в першій половині 30-х років, а також кілька примірників друкованого органу «Поліської Січі» — газети «Гайдамака» за 1941 рік.

У Центральному державному архіві вищих органів влади України (ЦДАВОВУ) є документи німецьких установ і відомств, що характеризують внутрішній, емоціонально-психологічний стан Т. Боровця, його ставлення до окупантів

Документи КПРС періоду Великої Вітчизняної війни зосереджені в Центральному державному архіві громадських об'єднань

України (ДДАГОУ). Цікавими є звіти і донесення в український штаб партизанського руху, ЦК КП(б)У командирів загонів і з'єднань, в яких давалась оцінка бульбівського руху, його стосунків з радянськими партизанами, гітлерівцями, польським населенням України. Крім того, там містяться також пропагандистські матеріали УПА-УНРА.

Архіви СБ України зберігають як документи самих формувань Тараса Боровця, так і аналітичну інформацію тогочасного НКВС, підготовлену на основі широкого кола джерел. З огляду на те, що оцінки в ній часто не збігаються з висновками командирів партизанських загонів і з'єднань, вона становить особливий інтерес для дослідників.

При написанні праці використовувалися матеріали документального фонду виставки «Діяльність ОУН-УПА на західноукраїнських землях», що діяла в листопаді-грудні 1990 року в Червоноармійському районі Рівненської області. Це протоколи переговорів Поліської Січі-УПА-УНРА з представниками окупаційної влади, відкриті листи Бульби до членів ОУН(Б), «звіти з революційної діяльності» тощо. Документи допомагають чіткіше уявити загальну картину тогочасних подій. Що ж до наукових досліджень, то опубліковані поодинокі праці не дають права говорити про серйозне вивчення діяльності Бульби-Боровця. На сьогодні монографічна література по даній проблематиці зовсім відсутня.

Наукові розвідки з даної тематики в силу ідеологічних установок в СРСР зосереджувалися за кордоном. Деякі аспекти, пов'язані з тогочасними подіями на Західній Україні, зокрема рухом Боровця, знайшли своє відображення у працях відомих діячів українського націоналістичного руху М.Лебеда та П.Мірчука. Перебуваючи в ОУН(Б) на керівних посадах, вони мали детальну інформацію про Бульбу і його взаємини з бандерівцями. Однак Петро Мірчук, наводячи цікаві факти про витоки «Поліської Січі», подає сумнівну інформацію щодо ставлення керівництва УПА(Б) до рідні Бульби-Боровця, зокрема його дружини. Він писав, що «...жінка Бульби... ніколи не буде ні переслідувана, ні суджена якими-небудь чинниками ОУН(Б) чи УПА»⁶. А насправді вона була схоплена 18.8.1943 року вояками УПА і за наказом Енея⁷ (за Іншими даними, — Дубового⁸) вбита.

Автор також помилково вказував на приналежність Т. Боровця перед війною до ОУН(Б).

Микола Лебідь у самвидаві «УПА» лише побіжно окреслив коло питань, пов'язаних з діяльністю Т.Боровця, звернувши увагу на характер переговорів з ним бандерівського штабу УПА-Північ у березні—квітні 1943 року, а також на факт роззброєння куренем Дороша (УПА(Б)) бульбівських формувань.

Загальним для названих досліджень є применшення значимості діяльності Т.Боровця, акцентування уваги на його зв'язках з гітлерівцями. Їх автори замовчували консолідаційні зусилля отамана, спрямовані на об'єднання всіх націоналістичних сил України в боротьбі з ворогом, і зрив цих намагань керівництвом ОУН(Б).

У такому ж руслі написані праці Володимира Косика⁹, але на відміну від Мірчука і Лебеда, він використав широке коло німецьких архівних документів і тогочасних публікацій. В. Косик досліджує час виникнення «Поліської Січі», мету її діяльності, організаційну структуру, а також взаємовідносини з нацистами. Автором зроблено спробу проаналізувати причетність формувань Тараса Боровця до витоків УПА.

Окремі аспекти боротьби Поліської Січі з радянськими партизанами, взаємовідносин з гітлерівцями на різних етапах війни дослідили англійські автори — Дж. Армстронг¹⁰ та А. Даллін¹¹.

Деякий інтерес для істориків становлять наукові розвідки, що з'явилися останнім часом на сторінках газет і журналів України. Вони висвітлюють різні сторони діяльності військових загонів Бульби-Боровця. Так, у публікації «З ким і проти кого»¹² рівненський історик О.Слободянюк наводить факти, що уточнюють і деталізують наявну інформацію про початковий період діяльності отамана в 1940—1941 рр. А. Кентій у статті «Отаман Тарас Боровець-Бульба»¹³ зробив спробу визначити місце отамана в націоналістичному русі України, а також причини його невдач. Проливають світло на особу Бульби виступи на Всеукраїнській науковій конференції, що відбулася 25—26 листопада 1943 року в Києві, В.Михальчука, В.Косика, І.Мітқалика, А.Жуковського. Ними використано значний архівний матеріал і зроблено певні висновки.

Проте для розуміння широкого комплексу проблеми, пов'язаної з історією бульбівського руху, усіх цих праць явно недостатньо. Вона потребує ґрунтовного опрацювання.

Не претендуючи на всеохопленість висвітлення діяльності Тараса Бульби-Боровця і його військових формувань, автор на основі наявного кола документів зробив спробу наблизитися до розуміння цієї неординарної постаті.

ЖИТТЄВІ УНІВЕРСИТЕТИ

Тарас (за деякими даними — Максим) Дмитрович Боровець народився 9 березня 1908 року в селі Бистричі Костопільського району на Рівненщині. Сім'я була багатодітною (дев'ятеро дітей) та малоземельною. У дитинстві за ніс, що був схожий на картоплину, старші діти прозвали Тараса «Бульбою». «За цю зневагу, — писав майбутній отаман", — я дуже гнівався і суворо відбивався. Коли ж у школі прочитав "Тараса Бульбу" Гоголя, то почав своїм ім'ям гордитися»¹⁴.

Дитинство і юність його пройшли під впливом розповідей діда Уляна про трагічну історію України, про прадіда, який виступив з Мазепою, на боці Карла XII проти жорстокого Петра I.

Не маючи змоги продовжувати навчання через скрутне матеріальне становище сім'ї, Тарас Боровець багато читав, наполегливо займався самоосвітою, почав цікавитися політикою. Останньому сприяла ситуація, що склалася в той час на Поліссі.

Внаслідок першої світової війни, революції, а пізніше громадянської війни величезні верстви поліського населення були вкинуті в гущу політичного життя. Ці й наступні події привели до виникнення на Поліссі багатьох політичних партій, спілок, угруповань. Сприяла політизованості поліського суспільства і близькість до кордону з СРСР. «Непевний» елемент концентрувався у прикордонних районах: і втікачі з Радянського Союзу, і ті, хто був не в «ладах» з польськими властями. Одним з таких місць був кам'яний кар'єр у селі Бистричі, де ці люди працювали. Керівництво кар'єру не цікавилось ні минулим своїх робітників, ні (часто) їх документами. А зібралися там прихильники різних політичних поглядів, конфесій, представники багатьох національностей. Таке різноманіття думок і поглядів не могло залишити осторонь і Боровця. Вирішальну ж роль у залученні Тараса до політики зіграв сотник Василь Раєвський, який у 1932 році познайомив його з полковником колишньої армії УНР Іваном Литвиненком.

Після поразки визвольних змагань уряд УНР розпорозився по різних країнах світу. Головними центрами політичного життя стали Париж, Прага і Варшава. Колишні керівники армії УНР у 1926 році сформували військовий штаб, міністром якого аж до самої смерті у 1940 році був генерал Володимир Сальський¹⁵.

Далі в публікації мова оригіналу зберігається.

Штаб складався з трьох відділів: організаційного, розвідувального і агітаційно-пропагандистського.

Полковник Литвиненко входив до складу розвідувального відділу. Його завданням було підтримувати нелегальні зв'язки з населенням України, організовувати невеликі таємні осередки, які у певний час мали б розпочати повстанську акцію. Івану Литвиненку було доручено також встановити на території України, що входила до складу Радянського Союзу, пункти зв'язку. Такі пункти повинні були стати об'єднуючими осередками всіх повстанських сил. У разі війни будь-якої з країн проти СРСР «вони мали б подбати про те, щоб ще до можливого приходу чужих військ в Україну на місцях мали б створюватись українські збройні відділи, які б взяли владу у свої руки під гаслами відновлення УНРеспубліки»¹⁶.

Познайомившись з Боровцем і побачивши в ньому організаторські здібності, полковник Литвиненко залучив його до виконання своїх завдань. Саме за його дорученням Тарас кілька разів нелегально перетинав кордон Радянського Союзу, де особисто спостерігав організований голодомор проти українського народу. Свої враження про побачене Т.Боровець описав у п'ятитомній праці, опублікованій під псевдонімом «Ристриченко»¹⁷.

Водночас за порадою Івана Литвиненка і з допомогою сотника Раєвського, так розповідає майбутній отаман, він заснував невелику підпільну організацію під назвою «Українське Національне Відродження» і сам її очолив. Однак жодних архівних матеріалів чи згадок учасників тих подій про існування організації немає. Відсутні і документальні підтвердження з боку польської поліції, яка, маючи широку систему шпигунів і провокаторів, надзвичайно старанно аналізувала діяльність будь-яких політичних сил. Зате вона вказувала у той самий час на приналежність Тараса Боровця до ОУН. Так, у донесеннях суспільно-політичного відділу управління поліції Волині зазначалося: «У селі Бистричі, повіту Костопіль, діє гурток ОУН, у кількості п'яти чоловік. Цей гурток першого травня 1933 року вивісив прапор з підписом "УВО". Боровець, як організатор ОУН, є дуже небезпечним»¹⁸. Приналежність Тараса Боровця до ОУН у 30-ті роки підтверджують й інші документи»¹⁹.

З огляду наведених фактів можна припустити: якщо така організація й справді діяла, то її головним завданням була не пропаганда чи агітація серед польського населення України, як писав у своїх мемуарах Бульба-Боровець, а виконання завдань,

котрі ставив перед нею полковник Литвиненко. Такий висновок підтвердився подальшими подіями.

На деякий час (з літа 1934 року) припиняється розвідувально-політична робота Тараса Боровця. У червні того року в Польщі українськими націоналістами було вбито міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького. Почалася хвиля арештів. Було заарештовано й Боровця. Крім зв'язків з ОУН, на суді йому було інкриміновано написання книги антипольського спрямування «Пан депутат у Сеймі». Тарас Боровець висміяв у ній польську парламентську «демократичну» систему. За це його було ув'язнено на три роки у концентраційний табір — Картузьку Березу. Там він познайомився з людьми різних політичних поглядів. У тому числі багатьма відомими українськими націоналістами. Дружба з деякими з них, зокрема Іваном Мітрингою, тривала довгий період.

Весною 1935 року майбутнього отамана за зразкову поведінку достроково звільнили з ув'язнення. Від осені 1935 року до зими 1937 Бульба-Боровець займався справами організації кам'яного кар'єру в с.Корпилівка.

Та утиски й переслідування польськими властями не припинялися. Взимку 1937 року Тарасові Боровцю було заборонено проживати в прикордонній зоні і наказано переїхати у глиб Польщі. Події польсько-німецької війни застають його у Варшаві, де він стає свідком напливу втікачів із Західної України, яка у вересні 1939 року опинилася під контролем Червоної Армії.

Деякий час Боровець працює у Варшаві в Українському допомоговому комітеті. В його функції як секретаря УДК входило влаштування втікачів з СРСР, забезпечення їх роботою. Очолював цю організацію Юрій Липа. Через напружені відносини з керівництвом, Боровець залишає допомоговий комітет і переїжджає до Кракова.

Заснування власного виробництва (за одними свідченнями, вугільного у Кракові, за іншими, — виготовлення ікон у Холмі) вказує на те, що майбутній генерал-хорунжий нібито відійшов від активних політичних дій. Але саме щодо цього періоду його діяльності у дослідників є інші обгрунтовані міркування.

О.Слободянюк у своїй публікації зазначає, що Боровець у той час був агентом абверу — нацистської військової розвідки²⁰. Наявність такого факту підтверджується й іншими джерелами²¹.

Зовсім іншу картину подає Тарас Боровець. У своїй книзі «Армія без держави» він розповідає, що в листопаді 1939 року в м. Холмі відбулася нарада уенерівського керівництва, на якій

її учасники дійшли згоди щодо подальших дій та участі в них Боровця²². Йому було доручено повернутися в Україну для налагодження підпільної роботи²³. Заснувавши базу, найкращу на Поліссі, він повинен був провести «повну реорганізацію усіх сил, змілітаризувати УНР та інші співзвучні сили, скоординувати їх роботу і... разом з народом реагувати на розвиток подій»²⁴. За словами Бульби, ним, сотником Раєвським і полковником Литвиненком з допомогою «працівників Генерального штабу був за п'ять місяців (з листопада 1939 по квітень 1940 року) складений детальний план підпільної роботи в Радянській Україні, який затвердив сам головний Отаман — Андрій Лівіцький»²⁵. А в праці М.А.Лівіцького «ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками» читаємо: «Тут належить, між іншим, зазначити, що якщо отаман Бульба-Боровець запевняє, що він діяв за планом, випрацьованим Генеральним штабом УНР, то в цьому випадку не йшлося про якийсь новий, спеціально для отамана Боровця випрацьований план, а про загально прийняту ще в 20-х роках засаду генерала Сальського»²⁶. Суть такого плану полягала в тому, що на місцях в Україні під час війни потрібно було створити умови для захоплення влади в свої руки ще до приходу чужих військ²⁷.

Зважаючи на вищенаведені факти, правомірно поставити під сумнів правдивість викладених Боровцем тверджень, особливо тих, що стосуються його зв'язків з керівництвом УНР до початку минулої війни. Сумнів щодо факту затвердження плану Андрієм Лівіцьким висловив і Володимир Косик.

В одній із своїх статей він зазначав, що «ніяких документальних матеріалів у колах УНР з цього приводу не збереглося, не висловлювався з цього приводу і сам Головний Отаман»²⁸.

Це не єдина «натяжка», що зустрічається у спогадах Тараса Боровця.

1 серпня 1940 року Бульба-Боровець разом з Валентиною Кульчинською, дочкою отця Євгена Кульчинського з Дермані, відомого діяча визвольних змагань 1917—1920 рр, з допомогою полковника Литвиненка переходить кордон між Німеччиною і Радянським Союзом²⁹. Після кількох днів блукань лісами й болотами Тарас Боровець таємно добирається до хати Григорія Михайловича Кудрі — жителя села Погулянки, що біля містечка Степань. Тут він залишається до кінця вересня на нелегальному становищі Кудря приєднав до виконання доручень Боровця своїх знайомих і родичів³⁰.

Певні сумніви стосовно переходу Т. Боровцем кордону з СРСР виникли і в Ярослава Гайваса. «У Володаві, Піддяшші, де Боровець

перейшов, чи вірніше переплив кордон на річці Буг, був нелегальний перехід ОУН(М). Керував ним пізніший майор і командир старшинської школи УПА Лука Поль-Польовий. На березі, обсаженому більшовиками, — нижчому, є така міцна обсада з більшовицького боку, що весь 1940 р. організаційні чинники не наважувалися вжити того переходу, хоч мали добрі технічні засоби. Вжито той перехід щойно в 1941 році для перекинення О. Куца, і, як пізніше виявилось, з катастрофічними наслідками»³¹.

Ряд німецьких документів свідчить, що в передвоєнні роки цей діяч проводив на Поліссі значну організаційну роботу. У звіті СП і СД з окупованих територій вказується, що «перед вибухом совітсько-німецької війни Тарас Боровець пробував організувати в Україні партизанський рух опору під назвою "Вільне Козацтво" і навіть мав деякий успіх у вербуванні людей»³².

Зростанню кількісного складу прихильників Бульби-Боровця на початку 1941 року сприяла тогочасна політична ситуація на Західній Україні. До 1939 року західноукраїнське населення покладало значні надії на прихід радянської влади. Цей факт підтверджують і свідки тогочасних подій. Так, відомий український письменник Р.Братунь писав: «Що стосується приходу частин Червоної Армії, то він був з радістю сприйнятий населенням Західної України. Пам'ятаю, як люди вітали радянських воїнів червоними і жовто-синіми прапорами»³³. Але вже перед війною робітники і селяни, службовці та інтелігенція на собі відчували дію радянської влади. Відбулася зміна поглядів щодо останньої. До того ж розпуск політичних партій і організацій, що діяли на території Західної України, дав «козирну карту» як Боровцю, так і всім українським націоналістам.

„Йшов 1941 рік. Вся Європа була охоплена полум'ям війни. Радянським Союзом і Німеччиною велась підготовка до вирішального зіткнення. А в далекому Поліссі Тарас Боровець вивчав військову грамоту партизанської боротьби. Про тогочасні події він писав так: «Простудіювавши десятки разів об'єктивну (?) оцінку боротьби і тактику отамана Махна, написану його ворогами, я вирішив прийняти її на майбутнє як основний закон бойової тактики наших повстанських відділів. Зводиться вона до одного речення — "З-під землі та під землю"»³⁴.

Опрацювавши стратегію і тактику партизанських відділів, їх командирів, залишилося чекати лише зручного випадку для їх втілення у життя. Така нагода настала у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни.

«ПОЛІСЬКА СІЧ» АБО ПРОБА СИЛ У ВІЙСЬКОВІЙ СПРАВІ

З перших днів війни Боровець, змінивши своє псевдо з «Байди» на Отаман Тарас Бульба, починає активну діяльність. «Напередодні окупації міста Сарни німецькими військами він з невеликою групою своїх прибічників, озброєних одним тільки пістолетом, роззброїв більшовицьку міліцію у Сарнах, і місто перейшло під його управління», — вказано у німецькому повідомленні з окупованих східних областей³⁵.

Не маючи сильної безздатної організації, загартованих підпільною роботою кваліфікованих кадрів, Тарас Бульба-Боровець веде пошук союзників. З початком війни і німецької окупації Рівненщини він прибув до обласного центру, маючи намір вступити в міліцію, створену похідною групою ОУН(Б), але дістав відмову³⁶.

Не порозумівшись з бандерівцями, Боровець починає діяти сам. Він вирішує створити з допомогою нацистів військові загони. Такому рішенню сприяло ставлення окупантів до українського питання і реальні спроби його розв'язання у перші місяці війни. Але для того, щоб зрозуміти останнє, необхідно проаналізувати передвоєнні плани керівництва третього Рейху стосовно майбутнього окупованих територій Сходу, у тому числі й України. Ці проекти мали безпосередній вплив на вироблення і реалізацію окупаційної політики гітлерівців в Україні під час останньої війни. Крім цього, вони впливали на ставлення української еміграції до третього Рейху в цілому. Щодо надій певних груп українського населення у міжвоєнний період колишній член Проводу ОУН(М) Я.Гайвас писав: «Ніде правди діти, але у нас у відношенні до Німеччини, зокрема на українському Заході були чималі політичні ілюзії. За всі гарні слова про "Новий лад", "Нову Європу" ми заплатили високими втратами в людях і добробуті народу»³⁷. Панівне становище серед українських політичних організацій, партій і груп відносно зв'язків з керівними колами нацистської Німеччини в 30-х роках зайняла дійова, добре організована ОУН.

Орієнтація на Німеччину була спричинена спільністю головного ворога — Радянського Союзу. Але спочатку необхідно було добитися відміни версальського договору. Я.Гайвас в іншій публікації вказував, що «українське суспільство нашого Заходу, тобто тих земель, які опинились на захід від польсько-російської границі, установленої Ризьким договором 1921 року на захід від

Дністра, також як і Німеччина, ставилось до ревізії Версальського договору, який формально підтвердив наше поневолення в границях таких держав, як Польща, Чехословаччина, Румунія»³⁸.

До того ж українські націоналістичні сили під впливом пронацистської пропаганди знали лише певні досягнення нацизму в Німеччині після приходу Гітлера до влади: ліквідація безробіття, значне зростання продукції. «Багато націоналістів, прихильників Гітлера, нічого не знали (чи не хотіли знати.— *В.Д.*) про його погляди на слов'янство... Вони тільки знали те, що Гітлер збудує Україну, і це прийняли безкритично, як річ певну. Це незнання привело опісля українське суспільство до фатальних наслідків в II світовій війні», — зазначав свідок тогочасних подій Г.Дмитрів³⁹.

Але справжнє обличчя нацизму було зрозуміле ще задовго до початку війни. Відзначимо хоча б висловлювання Гітлера у «Майн Кампф» щодо слов'янських народів. Хоча заради історичної справедливості зазначимо, що у керівництва третього Рейху відносно майбутнього східних територій, у тому числі й України, було три погляди.

Перший з них, названий Розенбергом традиційним, полягав у тому, що боротьбу з СРСР необхідно довести до логічного завершення — повного розгрому країни, знищення комуністичної ідеології та її носіїв. Після того передбачалося відбудувати Російську державу, поставивши на чолі маріонетковий уряд, який був би залежним від Німеччини. Прихильники такої точки зору вважали, що такий союз був би непереможним, тому, що Росія — аграрна країна з величезними природними багатствами і трудовими ресурсами, а Німеччина — високоіндустріальна. Такий підхід не передбачав існування Української держави. До війни прихильниками традиційного погляду були Шеленберг, Кох та більшість старого генералітету⁴⁰.

Дещо відмінну точку зору пропагував А. Розенберг. Його плани не обмежувалися знищенням комунізму і його прихильників. Щоб усунути з політичної арени Росію як головного східного суперника, він пропонував розчленувати її на національно-державні утворення і направити їх проти Москви⁴¹.

Важлива роль у планах керівника бюро зовнішньої політики нацистської партії відводилась Україні. Він рекомендував приєднати до майбутньої України, крім територій, що на той час (1939 р.) входили до неї, ще Курську, Тамбовську, Саратовську області і Кубань. Розходження, які існували між Розенбергом

та іншими керівниками нацистської Німеччини, мали не стратегічний, а тактичний характер. Для нього Україна була лише картою в політичній грі, що й підтвердили подальші події⁴². Втіленням цього плану, на думку А. Розенберга, можна було домогтися ліквідації руху опору на українських землях і забезпечити поставки продовольства і сировини для Німеччини⁴³. Цим пояснюється його загравання з деякими відомими українськими діячами, які перебували у 20—30 роки у Німеччині.

Така поведінка Розенберга і його прихильників створювала видимість позитивного ставлення нацистського керівництва до питання української державності у цілому і сприяла домінуванню проницьких настроїв серед націоналістично настроєних українців, особливо в західних областях.

Третій підхід, якого послідовно дотримувався Гітлер, і який мав вирішальне значення для формування політики нацистської Німеччини, був спрямований на ліквідацію будь-якої форми державності окупованих народів. У концентрованому вигляді цей підхід був сформульований Гітлером у вузькому колі своїх прихильників одразу після нападу нацистів на Радянський Союз: «Основною метою у війні проти СРСР є позбавлення східних народів якої б то не було форми державної організації і, відповідно до цього, необхідно тримати їх на якомога нижчому рівні культури»⁴⁴. Україна мала стати життєвим простором для німців, частиною території Німеччини, що ж до українського народу, то його Гітлер планував почасти знищити, почасти перетворити на рабів, а решту — вислати до Сибіру. Фюрер третього Рейху був переконаний, що і без допомоги народів СРСР Німеччина здатна перемогти Росію і силою зброї тримати все її населення у покорі. Тому він відкинув план Розенберга як надто м'який⁴⁵.

Хоча погляд Гітлера на дану проблему мав вирішальне значення, стосунки між ОУН і Німеччиною не припинялися. Офіційних політичних заяв чи визнань щодо української державності не робилося, а співпраця проводилась по лінії німецьких спецвідомств. Хоча істинне ставлення гітлерівців до українських націоналістів, як і до українського питання, було зрозумілим з їх практичних дій ще в 30-і роки.

Одним із свідчень цього була польсько-німецька угода від 26 січня 1934 року, яка сприяла посиленню влади Польщі на західноукраїнських землях і передбачала колоніальні плани стосовно Східної України.

Інший факт — справа М.Лебеда, якого в 1934 році німецькі власті видали польському урядові. Микола Лебідь проходив у справі, пов'язаній з убивством міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького.

Антиукраїнським було ставлення гітлерівців до питання, пов'язаного з Карпатською Україною. Внаслідок багатоголової політичної комбінації Німеччини на Карпатській Україні було проголошено державність. Проте, незважаючи на запевнення нацистів щодо підтримки цього державного утворення на чолі з Августином Волошиним, Гітлер віддав Карпатську Україну диктаторові Угорщини.

Проти українських націоналістів був спрямований і радянсько-німецький договір 1939 року. Українські землі знову були віддані диктаторові, який був вороже настроєним до українського народу. Крім того, німецький уряд, не бажаючи мати ускладнення з СРСР, заборонив ОУН вести пропаганду проти нього.

Таким чином, наміри Гітлера і його оточення щодо відновлення української держави не викликали жодного сумніву. Та все ж, очевидно, жевріла надія на те, що «Гітлер створить українську державу, щось на зразок Словаччини чи Хорватії», — тільки цим можна пояснити тривалість співпраці ОУН і третього Рейху⁴⁶. Як вірно зазначив український історик М.Коваль, «ці драматичні, не завжди однозначні, більше того — суперечливі відносини ОУН і "третього Рейху" визначалися у різні періоди спільністю або, навпаки, незбігом інтересів і цілей, ніколи не будучи однак рівноправними»⁴⁷.

Тому ситуація, що склалася після 5 липня 1941 року, коли гітлерівці анулювали Акт від 30 червня 1941 року про проголошення української держави, була закономірною, адже бандерівці намагалися утворити державу, не маючи реальної військової сили.

Проаналізувавши дії бандерівців на початку війни і наступні події, Боровець вирішує діяти по-іншому. Головним для нього стає організація збройного формування, за допомогою якого можна було б вести з нацистами політичні переговори про майбутнє України. Першим кроком на шляху до цього і стало формування «Поліської Січі».

В кінці червня 1941 року Тарас Боровець видає оперативний наказ № 1: «...створити невеликі повстанські загони і розпочати диверсійні акти в тилах Червоної Армії із завданням:

1. Висаджувати у повітря мости і лінії зв'язку.
- 1 Нищити транспортні засоби.

3. Збирати докладну інформацію про оборонні спорудження більшовиків і негайно пересилати мені або безпосередньо передавати на фронт німецьким частинам.

4. Не допускати мобілізації українців до Червоної Армії... Здійснювати диверсійні напади на більшовиків... Всюди захоплювати владу, творити міліцію, вивішувати жовто-блакитні прапори, організовувати урочисту зустріч німецьким військам»⁴⁴.

Наказ № 1 Бульби-Боровця наведений майже повністю з метою показати, що майбутнє України в той час він уявляв виключно в союзі з третім Рейхом.

Проте у своїй книзі «Армія без держави» він писав, що вже в «наступні тижні та місяці німецької окупації Україна (а отже і сам Бульба-Боровець. — В.Д) одразу займає до нового "визволителя" таке негативне ставлення, як і до попереднього окупанта»⁴⁹.

Але наказ № 1, як і всі подальші дії Боровця, вказують на зовсім інше, а саме, на прагнення будь-якими засобами зберегти лояльність німецької окупаційної влади. Щодо такої ревізії особистих поглядів отаманом Бульбою, як і рядом інших відомих українських націоналістів, варто навести слова К.Паньківського: «Тому, що німці виявили себе до нас такими жорстокими ворогами, як і більшовики, та ще й програли війну, засадою всіх без винятку авторів є показати сьогодні, що німецька програма була передбачена ними вже перед війною. Розуміється, що саме вони незмінно були противниками Гітлера та ніколи, ні в який час і способом не співпрацювали з німцями. Це робили тільки їх противники, тогочасні або сьогоднішні. Такому поставленню завдячуємо тим, що сьогодні такі спогади не мають історичної вартості»⁵⁰.

Всупереч твердженням, які Тарас Боровець висловив у своїх мемуарах, у перші місяці війни він не тільки зберіг лояльність гітлерівців, а й посилив довіру останніх до себе. На початку липня 1941 року за заслуги у боротьбі з радянською владою його призначають комендантом української поліції Сарненського району. Майже одразу по тому Бульба-Боровець звертається до штабу 213-ї німецької дивізії з проханням дозволити сформувати збройний загін чисельністю тисяча чоловік, і 8 серпня 1941 року отримує дозвіл.

Діяльність новоутвореного військового формування, яке Тарас Боровець назвав «Поліська Січ», високо оцінювалась нацистами. Особливо відзначили останні надзвичайно жорстоку різню, яку

Бульба-Боровець і члени його формування вчинили проти розбитих і відступаючих підрозділів Червоної Армії: «При переході німецьких військ на Україну Боровець виділився успішною боротьбою проти розрізаних більшовицьких груп»⁵¹.

Один з дослідників діяльності Бульби-Боровця Анатолій Жуківський так пояснює зміст цієї назви: «Низова "Поліська Січ" була неначе відлунням ще свіжої в пам'яті усіх українців західних земель "Карпатської Січі" — збройної військової формації Карпатської Республіки (1938—1939). А назва "Українська Повстанська Армія" нагадувала останню фазу визвольної війни 1918—1921 років. Її вживав генерал Юрко Тютюнник для тих військових угруповань, які готувалися до одчайдушного зимового походу»⁵².

Дещо відмінне трактування часу і обставин утворення «Поліської Січі» подає П. Мірчук. У своїй книзі «УПА 1942—1952 рр.» він вказував, що ще в 1937 році військовий референт ОУН на північно-західних українських землях (ПЗУЗ) Василь Сидор висунув ідею організації спеціальних військових відділів ОУН, які рейдували б на Поліссі й Волині і, «відповідно до розвитку політичної ситуації перейшли б вздовж Прип'яті в Східну Україну, або стали зародком протипольської повстанчої армії»⁵³. У липні 1937 року була створена перша така військова група «вовків», що складалася з 25 фанатичних бойовиків ОУН.

Другий відділ почав створюватися на Горохівщині. Перешкодили цій діяльності масові арешти, проведені польськими властями. Напередодні вересневих подій 1939 року в Польщі, коли реальною стала окупація з боку Німеччини, на Поліссі знову збираються «вовки» і в околиці «Яіова створюють нове об'єднання — "Поліську Січ", осідок військово-повстанчого загону "Поліського Лозового Козацтва" в кількості 500 чоловік»⁵⁴.

Після приходу радянських військ у Західну Україну частина поліського козацтва, в основному мешканці Волині, розійшлися по домівках. Що ж до вихідців з Галичини, то вони частково емігрували, а решта стала на шлях терористичної діяльності проти радянської влади.

У 1941 році, як свідчить Петро Мірчук, з групою «вовків» «зв'язується через Г. Качинську (сестру відомого українського націоналіста Сергія Качинського) Тарас Боровець, який після приходу німців відновлює "Поліську Січ"»⁵⁵.

Існує також велика розбіжність у поглядах на час утворення військового формування Бульби-Боровця, на що, до речі, вказав Володимир Косик.

Петро Мірчук і Микола Лебідь заявляли, що «"УПА" "Поліська Січ" була створена з приходом нацистів в Україну»⁵⁶. О.Штуль-Жданович (Шуляк) твердить інше: «...чи це кому подобається чи ні, восени 1940 року Тарас Боровець закладає Поліську Січ, як основу майбутньої повстанчої армії»⁵⁷.

Офіційний бюлетень ОУН-мельниківської течії «Сурма» за червень 1982 року називає Бульбу-Боровця головнокомандуючим первісної УПА: «Партизанську боротьбу з окупантом розпочав отаман Тарас Бульба-Боровець, який ще перед війною організував "Поліську Січ"»⁵⁸.

Отже, щодо часу виникнення «Поліської Січі» маємо в основному три точки зору:

1. «Поліську Січ» Бульба-Боровець організував ще в 1940 році
- 2...у першій половині 1941 року.
3. ...у червні — серпні 1941 року.

Найближчою до істини, на думку автора, є остання з них.

Сам організатор цієї формації писав щодо того так: «Від 22.6.1941 року автоматично перестало існувати Українське Національне Відродження, а на його місце зродилася Українська Повстанська Армія»⁵⁹.

Є також кілька версій стосовно статусу «Поліської Січі». Одні дослідники вважають її зародком УПА, а інші — звичайним поліцейським формуванням. Перед істориками постають і інші питання, наприклад: коли Бульба почав повстанську акцію? Якщо в 1941 році, то проти кого? А якщо в 1942 — то що він робив у 1941 році?

У словниковій частині Енциклопедії українознавства відносно назви формування Тараса Боровця дано таке визначення: «УПА — це збройно-політична формація, що діяла в Україні в 1942—1953 рр. Перші загони УПА — "Поліську Січ" створив з вибухом німецько-совітської війни отаман Тарас Бульба-Боровець в районі Олевська на Поліссі для боротьби проти решток совітських військ»⁶⁰. Виходячи з такого визначення, УПА, як збройне формування, хоч і з допискою «Поліська Січ», існувала і діяла, починаючи з літа 1941 року. Інша справа щодо самого змісту складової назви — «повстанча». В 1941 році повставати не було проти кого. Червона Армія відступала, на поліському терені залишались лише рештки регулярних військ, які опинилися в оточенні. Відносини з німецькою владою в той час були дружніми.

Боровець так писав з приводу статусу «Поліської Січі»: «Ми представляємо військо УПА на офіційно "міліцію", організуємо

в Сарнах Окружну команду коменданта міліції, своїм заступником ставлю сотника Диткевича. Наша міліція, це не та міліція, що її дозволяють німецькі ортскоманданти...»⁶¹

Бульба надіявся на те, що створення Поліської Січі приведе до утворення армії, а в подальшому і держави, про що свідчить і німецький документ: «Боровець спочатку думав, що утворення "Поліської Січі" буде йому основою для створення у майбутньому української армії»⁶².

Складовою частиною цього задуму мав стати і виданий оперативний наказ № 2. У ньому вказувалося: «Згідно з наказом німецького військового командування в Сарнах я приймаю командування українськими повстанськими загонами і органіжую самооборону від більшовицьких регулярних і партизанських частин»⁶³.

З самого початку своєї діяльності Бульба боровся лише проти решток Червоної Армії, які діяли на Поліссі. Центром опору радянських сил був Олевськ, де залишались бійці і командири військового гарнізону, що вціліли після боїв з есесівською дивізією⁶⁴. Проте воювати з регулярними частинами, хоча й розбитими, було для «бульбашів» нелегким завданням. Особливо давалася взнаки відсутність старшинських кадрів. Тому в середині липня отаман їде до Львова на переговори з ОУН(Б). Мета — досягти домовленості про співробітництво. Але переговори не дали бажаного результату. По-перше, тому, що після проголошення 30 червня 1941 року української держави, провідники ОУН(Б) були заарештовані нацистами. Крайове правління перестало існувати. Залишились лише низові осередки. По-друге, керівники, які не були репресовані, домагалися «ліквідації усіх організацій та підпорядкування їх членів тільки наказам бандерівської партії»⁶⁵.

Звичайно, на такі умови Боровець не пристав. Проте, у Львові він зустрів свого земляка О.Штуля-Ждановича, який допоміг йому організувати зустріч з Омеляном Сенником-Грибівським та Миколою Сціборським⁶⁶. На переговорах з останніми керівник «Поліської Січі» розповів про стан справ на Поліссі, просив допомоги старшинськими кадрами. 5 серпня 1941 року між командиром «Поліської Січі» і представниками ОУН(М) було укладено договір, що «охоплював ділянку військової співпраці, обминаючи політичну ідеологію»⁶⁷. Провід українських націоналістів мельниківської течії зобов'язався постійно допомагати УПА постачанням старшинських кадрів. Одразу після переговорів, за словами Бульби-Боровця, 10 молодих

старшин і підстаршин-членів ОУН(М) поїхали з отаманом на лісовий фронт,

Дещо по-іншому подає тогочасні події Ярослав Гайвас, який тоді входив до складу керівництва ОУН(М). Більше того, на деяких зустрічах Боровця з Омеляном Сенником-Грибівським і Миколою Сціборським Гайвас був особисто присутнім, а про інші — його було детально поінформовано. Ніякого письмового договору, за словами Ярослава Гайваса, не було укладено. У розмовах з Тарасом Бульбою виявилось, що він не зміг дати чітку відповідь на ряд запитань керівників ОУН(М), які стосувалися діяльності ДЦ УНР у вигнанні, зокрема на такі:

«1. Чи планується провести відновлення УНР?

2. Як пояснити участь представників УНР у краківському українському національному комітетові, який передав мандат ОУН(Б) на політичні акції в Україні»^{6*}.

На перше запитання Бульба-Боровець відповів, що чекає інструкцій з Варшави, а про друге «він взагалі нічого не знав і довідався вперше від нас (ОУН(М). — *В.Д.*), а тому не міг дати пояснень чи зайняти виразне становище»⁶⁹. Зате під кінець зустрічі вдалося дійти домовленостей щодо військової співпраці. В умовах, коли вплив ОУН(Б) в регіоні зростає, було важливим протистояти їй. «До Поліської Січі було вислано двох старшин — Зенона Домазара і Ярослава Черепка. Вони обидва в листопаді 1941 року повернулись до Києва, а коли восени 1942 р. Бульба наново розгортає свою акцію на Поліссі, то вони більше не захотіли туди йти»⁷⁰.

Прибувши у розташування «Поліської Січі», Бульба-Боровець завершив її структурне оформлення. В його основу було покладено адміністративно-територіальний принцип Радянського Союзу.

Головна команда. Дві-чотири області становлять Окружну Січ за територіальною назвою — Поліська Січ, Волинська Січ, Полтавська Січ. Область — обласна бригада — за назвою області. Район — районний полк — за назвою даного району. Село — сільська сотня — за назвою села 3 двох-п'яти сіл складає курінь-батальйон — за назвою району з черговим числом. Неповна сотня-відділ — за назвою населеного пункту або іншою назвою.

Військову підготовку «Поліської Січі» спочатку проводив виконуючий обов'язки начальника штабу полковник Дяченко (в минулому командир кавалерійського полку «Чорних Запорозців» армії УНР), а після його від'їзду — Петро Смородський. З ініціативи останнього у бульбівському формуванні почалася

певна політична робота. Сам Боровець не приділяв їй належної уваги, що зрештою дало негативний результат. Особливо це виявилось у ставленні до «Поліської Січі» жителів Східної України. Так, на зборах, організованих одним із загонів Бульби-Боровця, виступив якийсь бородатий дядько літ під п'ятдесят і запитав: «"Яка ж ваша програма?" Ми сказали,— так писав у своїх мемуарах Тарас Боровець, що ми військо, а не політична партія. У нас програми нема. Всі присутні в регіт. — Як то нема? Ви воюєте без програми?! За що ж та в ім'я чого маємо з вами воювати? Армія хлопів мусить мати або свою державну програму, або програму тієї партії, яку вона захищає»⁷¹.

При сприянні полковника Смородського було розроблено першу політичну концепцію Поліської Січі: «За що бореться УПА». У цьому документі багато положень демократичного характеру, частина з яких випереджала свій час, зокрема в соціалістичній сфері: «УПА бореться за дійсну, а не фіктивну свободу думки, слова, віри, чину кожного громадянина української держави, без різниці його національності, статі, походження і політичних та релігійних переконань.

УПА визнає законною і правильною націоналізацію більшості ресурсів країни державою. Але рівночасно стоїть на сторожі оборони інтересів трудящого люду перед державним капіталом так само, як і перед капіталом приватним.

УПА бореться за якнайшвидше установлення в українській державі:

1. Державної власності;
2. Комунальної власності;
3. Кооперативної власності;
4. Приватної власності.

Кожна форма володіння мусить бути рівноправна перед законом»⁷² У документі також вказувалося, що в майбутній державі УПА виступатиме за соціальні гарантії для народу: безплатну освіту, повну культуру, соціальну, санітарно-медичну опіку для всіх громадян. В кінці серпня 1941 р. «Поліська Січ» оволоділа Олевськом, куди через деякий час був перенесений штаб бульбівського формування. Величезна територія Слуцьк — Гомель — Житомир опинилася під контролем військових формувань Тараса Боровця. Німецькі війська обминули цю територію, а цивільна адміністрація ще не встигла взяти її під свій контроль. На короткий час тут, за словами Боровця, утворилася «Поліська Республіка» зі своїми законами, військом, керівниками.

Але всі дії ватажка новоствореної «республіки» йшли в руслі нацистських задумів.

«Здійснивши багато успішних операцій проти регулярних більшовицьких частин, він (Боровець) налагодив зв'язок з німецькими військовими частинами», — читаємо у повідомленні з окупованих східних областей⁷³. Від німецької армії він одержував накази про подальші операції, а також зброю та спорядження. Стосунки з представниками німецької армії, особливо фронтових частин, у керівника «Поліської Січі» були дружніми. Ситуація різко змінюється з приходом цивільної адміністрації.

Захопивши величезні простори Радянського Союзу, Гітлер і його найближче оточення були переконані, що час існування СРСР підходить до кінця. Тому вже в жовтні вони не приховували свого справжнього ставлення до підкорених народів, у тому числі й до українського. Тим більше, вони не збирались рахуватися з «Поліською Січчю», яка на той час налічувала від трьох до десяти тисяч чоловік. Та й сам Т.Боровець, маючи під контролем військове формування, не збирався бути лише маріонеткою в руках німецьких політиків.

9 листопада 1941 року на переговорах з генералом Кіцінгером у Рівному Боровець поставив вимогу визнати «Поліську Січ» як українську військову частину, а також запропонував забезпечити власними силами охорону Полісся і очистити ліси на Чернігівщині від більшовицьких партизан⁷⁴. Однак усі його вимоги і пропозиції було відкинуто. Більше того, після переговорів німецька окупаційна влада почала вдаватися до більш радикальних заходів. Намагаючись уникнути ускладнень з останньою, Бульба-Боровець приймає рішення розформувати свої військові загони.

16 листопада 1941 року відбулася формальна демобілізація козаків «Поліської Січі», а 18 листопада у штаб формування прибув із Житомира капітан німецьких військ СС Гічко. Він зажадав допомоги людьми для розстрілу єврейського населення Олевська. 19 листопада сотник Сиголенко, який знаходився на той час у штабі, відповідаючи есесівцю, зауважив, що загін уже розпущено, і наказувати козакам він не має права і додав: «Козаки будуть воювати як воїни, а проти дітей, жінок, калік — не будуть»⁷⁵. Німецький капітан пригрозив жорсткими заходами за невиконання наказу. У примусовому порядку він мобілізував двох старшин та 60 демобілізованих козаків «Поліської Січі», які наступного дня брали участь у розстрілі 535 чоловік єврейської національності. Рада старшин засудила проведену акцію як ганебну дію⁷⁶. Але

навіть такі несміливі нерішучі дії «бульбашів» були розцінені нацистами як вияв непокори. Побоюючись репресій, Боровець вирішив прискорити саморозпуск свого підрозділу, що й було ним зроблено наприкінці листопада 1941 року.

Одним з останніх своїх наказів Рада старшин присвоїла Тарасу Боровцю військовий чин генерала-хорунжого.

Формально «Поліська Січ» була розпущена, але командир з групою прихильників таємно в лісовому масиві між Костоподем і Людвиполем заснував табір⁷⁷. На новому місці було відтворено всі складові попередньої організації.

У грудні '941 року наказом нового штабу було знято дописку «Поліська Січ». Територіальний принцип замінено рухоморейдуючим⁷⁸, але значної активності УПА (Бульби-Боровця) не виявляла.

У своїх спогадах Бульба пише, що в той час (тобто взимку 1942 року) він їздив із звітом до президента УНР — Андрія Лівницького, а також твердить, що робота по переведенню «Поліської Січі» в підпілля була передбачена і проводилась планово. Проте наявні документи і свідчення очевидців спростовують його твердження.

У лютому 1942 року Тарас Боровець зробив ще одну спробу домовитись з німецькою окупаційною владою про відновлення діяльності «Поліської Січі», однак вона не мала успіху. У той самий час, до березня, за архівними матеріалами, у бульбівців не було сутичок з гітлерівцями, оскільки «німці, — як писав отаман, — воювали з нашим головним ворогом: Росією та більшовизмом»⁷⁹.

Не отримавши підтримки у керівництва окупаційної влади на Волині і Поділлі, поліський ватажок тимчасово припинив діяльність військових загонів УПА (Б-Б), а сам направився до генерал-губернаторства (тут місцевим художником було написано його портрет, фотографії з якого роздавали населенню)⁸⁰.

Не виявляли бажання налагодити контакти й гітлерівці. Такий стан у відносинах між нацистами й бульбівцями тривав до кінця зими. На початку весни ситуація докорінно змінюється. Почався новий період у діяльності Тараса Бульби-Боровця, що характеризувався зміцненням і розбудовою УПА. Остання стала відповідати букві і духові назви.

Так закінчився перший період діяльності Бульби-Боровця, пов'язаний із заснуванням і діяльністю «Поліської Січі». Він визначався пошуком свого шляху в політичному житті, знаходженням союзників і боротьбою з тими, кого отаман вважав ворогами України, а також невиправданою вірою в нацистів.

З вищесказаного можна зробити певні висновки:

1. «Поліська Січ» була заснована Тарасом Бульбою-Боровцем при підтримці гітлерівців у перші місяці Великої Вітчизняної війни (липень— 1941 року).

2. За своїм призначенням вона була поліцейською частиною, головне завдання якої — боротьба проти решток частин Червоної Армії, радянського підпілля і партизанських груп.

3. З початку діяльності і аж до розпуску формування німецька армія сприймалась Боровцем як союзницька сила.

4. Головним у діяльності Боровця і його військових загонів у той період була підготовка збройної сили. Чіткої політичної роботи не проводилось.

5. Зважаючи на ставлення керівництва УНР до отамана, відсутність документів, які підтверджували б зв'язки Бульби з верхівкою ДЦ УНР в екзилі, та на свідчення очевидців, можна зробити висновок, що офіційних стосунків між ними не було. Контакти з полковником Литвиненком та деякими Іншими прихильниками УНР мали приватний характер.

«ЛІСОВА ДИПЛОМАТІЯ» АБО ГРА У ДВІ РУКИ

У березні 1942 року органи безпеки Генерального комісаріату Волині і Поділля почали репресії проти українців, в першу чергу, проти тих, хто свого часу був членом «Поліської Січі». Багато членів формування було заарештовано і розстріляно. «Це заставило мене, — писав у своєму звіті Тарас Боровець, — перейти на нелегальне положення. Я пішов у ліс і заклав нову повстанчу армію»⁸¹.

Отже, лише терор гітлерівців примусив Бульбу-Боровця заснувати нову організацію. Щодо планомірного переведення частин Поліської Січі в партизанські загони — немає й натяку.

У новій ситуації зазнають зміни політичні орієнтири отамана. Якщо стрижнем попередньої військової формації було антирадянське спрямування, то для УПА(Б-Б) — антинімецьке. Таке становище таїло в собі потенційну небезпеку. Боровець, вихований у націоналістичному дусі, вважав головним ворогом Радянський Союз, а Німеччину — потенційним союзником. Надія на те, що нацисти змінять ставлення до українського питання (чи обставини змусять їх це зробити), не залишала його протягом усього періоду війни. Але гітлерівський нещадний терор призвів до того, що частина членів бульбівського формування, як і

населення окупованих районів, стали вважати своїм головним ворогом німецьких окупантів. Ці антинімецькі сили сподівалися досягти з радянськими партизанами якщо не співпраці, то хоча б нейтралітету.

Такі взаємовиключаючі сили в одній організації були джерелом її нестабільності, а в майбутньому і ослаблення.

Не сприяла посиленню УПА(Б-Б) і політична діяльність Тараса Боровця. Після того, як у березні 1942 року під тиском обставин він розпочав створення повстанських загонів, перед ним постали питання політичного характеру. На кого опертись у такій непростій ситуації? Хто ворог, а хто друг? Яка мета діяльності в найближчій перспективі?

Більш стихійно, ніж обдумано, керівник УПА(Б-Б) змінив свою політику. Тогочасну дипломатію Тараса Боровця Я. Гайвас назвав «гра у дві руки». Суть її полягала в тому, щоб, використовуючи стосунки з німецькими і радянськими силами, добиватися значних поступок від кожної із сторін і по можливості залишатися щодо них у стані нейтралітету. Але в тих умовах політика «Гри у дві руки» не могла привести до успіху. Обидві політичні сили — і Радянський Союз, і нацистська Німеччина визнавали лише один принцип: «хто не з нами, той проти нас». До того ж дипломатія Бульби-Боровця ослаблювала сили самої УПА(Б-Б). Внутрішня боротьба між про-і антинімецьким складом формування не давала змоги консолідуватися навколо військових загонів різноманітним антигітлерівським політичним силам, українському населенню. Як стане зрозумілим пізніше, це була фатальна помилка. Але поки що 1942 рік тільки починався.

УПА(Б-Б)-УНРА І НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЙНА ВЛАДА

Масові репресії, які проводив на українських землях німецький загарбник з вересня 1941 року, викликали бурю народного гніву, що й стало причиною організації УПА(Б-Б).

У квітні 1942 року військові загони Бульби-Боровця переходять де боротьби з гітлерівцями. Причина, на наш погляд, була двоякою: з одного боку, показати нацистам свою силу і скористатися з такого стану в майбутніх переговорах, з іншого, — дати вихід антигітлерівським настроям деякої частини членів УПА(Б-Б).

З квітня до середини червня, за словами Тараса Боровця, тривав перший етап боротьби. Як наслідок — «...почали злітати

в повітря автомашини та різні установи Кохової аристократії в Україні разом з пасажирами та урядовцями»⁸².

У другій половині червня отаман послав до Коха листа, в якому застерігав німецьку владу від подальших репресій проти українського населення. У противному разі він погрожував розпочати широкомасштабні бойові дії. Однак терор окупантів лише посилювався. І з другої половини липня до кінця серпня, знову ж таки за словами Боровця, проходила друга фаза боротьби. Найбільшою акцією того періоду отаман вважав «Шепетівську операцію», яку провели в «ніч на 19 серпня 1942 року об'єднані в одну оперативну групу декілька "легючих бригад" УПА(Б-Б) на вузловому залізничному пункті — Шепетівці»⁸³. В результаті проведення цієї операції (вона мала диверсійно-демонстративний характер, і поліський ватажок надто емоційно описав її у своїх мемуарах) було розвантажено чотири ешелони з різним майном, яке бульбівці перевезли до лісу. Крім того, члени УПА(Б-Б) звільнили два ешелони людей, яких примусово направляли на роботу в Німеччину.

Полікарп Шафета так описав «Шепетівську операцію»: «На його (Зубатого-Щербатюка. — *В.Д.*) рекомендацію отаман Бульба відважується напасти на товарняк у Шепетівці, зчинити перестрілку з мадярами і оголосити це військово-стратегічною боротьбою України»⁸⁴.

За словами Боровця, активна боротьба бульбівців з німецькими окупантами тривала близько чотирьох місяців. Про масштаби військових дій можна судити з німецьких документів: «До лютого 1943 року напади здійснювали ради забезпечення себе харчами. Не було ні одного випадку покалічення службовців німецької поліції і солдатів вермахту. В основному вороги — поліція і цивільна адміністрація (золоті фазани)»⁸⁵.

Є й інші джерела, які підтверджують саме такий хід подій. Зокрема, під час переговорів митрополита Полікарпа — адміністратора Святої православної і автокефальної церкви з генералом Шене останній висував проти Бульби такі звинувачення: «„Тарас Боровець — командир націоналістичної банди (найсильнішої). Він господарює, як хоче..., і до того ж копає окопи»⁸⁶. В іншому німецькому документі вказано, що восени 1942 року Боровець сам говорив, що за період його діяльності «не було пролито жодної краплини німецької крові, і він ніколи не допустить цього, оскільки сам боровся з більшовиками»⁸⁷. Про активну боротьбу з гітлерівцями мови немає.

На пронимецькі настрої Боровця влітку 1942 року, коли вже більшій частині населення України стали зрозумілими цілі гітлерівців та їх поведінка на загарбаних українських землях, вказують листи отамана до Коха. Ось уривок з одного з них: «Я писав із лісу рейхскомісару листи, в яких звертав увагу на те, що німецьке правління в Україні веде неправильну політику, і що це кінець кінцем закінчиться трагічно для обох сторін»⁸⁸.

Постійний інтерес до Боровця та його військових загонів виявляли й нацисти. Для того, щоб розвідати настрої в УПА(Б-Б), німецькі керівники встановлюють з отаманом зв'язок. У листопаді 1942 року відбулася зустріч. Про її характер свідчить протокол, який таємно зробив поручик Зубатий.

Переговори пройшли 23 листопада 1942 року в селі Москвин, Березнівського району в помешканні Степана Рудницького. З німецької сторони були присутні шеф СД Волині і Поділля Піц та шеф політичного відділу СД Волині і Поділля Йоргенс. Від УПА парламентарем був полковник Смородський⁸⁹. На початку переговорів Піц наголосив, що йому відома позиція отамана стосовно німецької сторони. Він знає, що Бульба ніколи не давав наказу проливати німецьку кров. Власне, цей момент, за словами Піца, і став основою для ведення переговорів.

Шеф СД Волині і Поділля запропонував Тарасові Боровцю перейти на службу до німців на посаду референта по боротьбі з партизанами і розпочати легалізоване життя, а людей своїх відділів включити до «шуцманшафтів» або розпустити по домівках. Бульба-Боровець, у свою чергу, зажадав зміни політичного курсу стосовно України та амністії всім українським націоналістам. Піц погодився звільнити лише членів «Поліської Січі», а справу української державності пропонував перенести на майбутнє. На вмозгу дати конкретну відповідь на пропозицію німецької сторони Бульба відповів, що йому «необхідний час, щоб порадитись зі своїм штабом»⁹⁰. На цьому переговори закінчились. Виразної протинімецької позиції керівник УПА(Б-Б) не зайняв.

Одразу після переговорів полковник Смородський передав Бульбі листа від єпископа Мстислава.

Написання листа єпископ пояснював незрозумілою позицією отамана. «Отож те, — писав єпископ, — що Ви з рештками своїх людей з так званої "Поліської Січі", яка в минулому році так славно співпрацювала з німецькою армією, ліквідувала більшовицькі недобитки, зайняли сьогодні для багатьох незрозуміле становище, одним дає підставу вважати Вас і Ваших людей за

український повстанчий загін, що знаходиться в стані боротьби з німцями. Інші ж не розрізняють Вас від більшовицько-жидівських повстанчих банд»⁹¹. Мстислав закликав Боровця припинити антинімецьку кампанію і разом з нацистами боротися проти більшовизму.

У відповіді єпископу Тарас Боровець відкинув його домагання, зазначивши: «Ви співпрацюєте з кожною чужою владою в Україні, а я її поборюю»⁹².

Під час контактів з бульбівцями нацисти зуміли розв'язати ряд завдань розвідувального характеру:

1. Вивчити настрої всередині банди Боровця.
2. Створити внутрішню опозицію.
3. Виявити сили, які стоять за Боровцем і спонукають його до опору нацистам»⁹³.

Гітлерівці виявили також ряд керівників УПА(Б-Б) і частину з них заарештували (саме тих, хто був настроєний на боротьбу з німецькими окупантами). Тим самим у формуванні були підтримані пронацистські сили.

Хоча гітлерівські спецслужби й проводили розвідувальну роботу стосовно УПА(Б-Б), вони ще не завжди розрізняли рух Бандери і Боровця. У донесенні з окупованих територій Сходу № 26 від 23 жовтня 1942 року зазначалося, що «інша, більш значна банда локалізована недавно в районі Сарн, керує нею активіст Бандери — Боровець»⁹⁴. А в повідомленні начальника військ СС і поліції на півдні Росії вказувалося на приналежність Бульби до ОУН(Б). «У вересні 1942 вперше в районі Сарн (Волині і Поділля) появилася банда, яку очолює українець Боровець і котрий називає себе Бульбою. Бульба належав до 12 членів штабу партизанського руху як референт, перед яким стояло завдання військової підготовки активних членів руху»⁹⁵.

Підстави для таких висновків (щодо членства в ОУН(Б)) давав сам отаман. На переговорах з німецькими представниками він позитивно ставився до акту проголошення самостійної української держави від 30.6.1941 року. Крім цього, в ході переговорів з гітлерівцями Бульба-Боровець вимагав звільнення з в'язниці Бандери та його прибічників⁹⁶.

6.12.1942 року Тарас Боровець знову вступає в контакти з німецькою окупаційною владою.

У листі до Піца він повідомляв про відмову стати референтом по боротьбі з радянськими партизанами. Причина її — негативне ставлення нацистів до питань української державності і звіль-

нення усіх політичних в'язнів. Однак уже під час наступної зустрічі отаман знімає усі попередні вимоги. 15.3.1943 року в листі до Бесра він писав: «Боротьба з московсько-більшовицькою диверсією є наша життєва конечність. Вона повинна розпочатись якнайшвидше. Проте необхідна співпраця. Ви самі бачите, офіційна співпраця неможлива. До того ж останні успіхи советської армії примушують нас змінити своє досьогочасне становище супроти Німеччини і перейти від нейтралітету до чинної допомоги в боротьбі з більшовизмом»⁹⁷.

Із змісту листа зрозуміло, що Тарас Боровець відкидає умови порозуміння, висувані ним восени під час переговорів з Піщом, а саме, визнання української держави і звільнення політичних в'язнів. Ненависть до Радянського Союзу виявилась сильнішою від тогочасної потреби боротися з німецьким загарбником. Політичні вимоги відсувались на майбутнє, а співпрацю Боровець пропонував «базувати на тихому порозумінні. Вона (співпраця) могла опиратись на такі принципи:

1. Німці злагіднюють своє відношення до українців, а українці приступають до чинної боротьби з більшовицькою диверсією.

2. Українці дають для цієї акції людей, а німецька влада постачає їй військовим матеріалом.

3. Акція поки що оформляється як незалежна українська партизанка»⁹⁸.

Крім цього, Бульба пропонував довести кількість членів УПА(Б-Б) до сорока тисяч чоловік. Проте всі пропозиції отамана були проігноровані. Керівники німецької окупаційної влади знали ставлення Гітлера до питання озброєння підкорених народів. «Найбільшим абсурдом, — говорив фюрер, — який можна було б вчинити на окупованих територіях Сходу, — це дозволити підкореним народам носити зброю»⁹⁹.

Однак, не йдучи на поступки Боровцю, гітлерівці все ж не поривали контакти з ним. Їх позицію можна зрозуміти. Вона була потрібна їм, по-перше, для того, щоб не відштовхнути остаточно отамана і тим самим утримати від активної боротьби з окупантами; по-друге, щоб мати можливість своєчасно виявляти і знешкоджувати антигітлерівські сили в УПА(Б-Б), і по-третє, щоб не допустити об'єднання партизанських радянських загонів з повстанськими загонами Бульби-Боровця. До того ж нацисти не хотіли допустити згоди в самому націоналістичному таборі. І така тактика окупаційної влади і німецьких спецвідомств цілком себе виправдала. Це підтвердили подальші події.

24.4.1943 року Піц пише наступного листа до Тараса Боровця, в якому знову пропонує отаманові залишити нелегальне становище і перейти на службу до нацистів. Шеф СД Волині і Поділля застерігав бульбівців від контактів з бандерівцями, які, на його думку, є ворогами як Німеччини, так і Тараса Боровця.

У листі-відповіді поліський ватажок відмовився залишити нелегальне становище, заявивши, що причина цього — негативне ставлення третього Рейху до українців, але обіцяв утримувати щодо гітлерівців нейтральну позицію, коли вони припинять винищення українського цивільного населення. «Якщо ж німці будуть продовжувати супроти українців свої варварські методи, тоді ми будемо відповідати динамітом і вогнем», — застерігав він¹⁰⁰. З листа стає зрозуміло, що сам керівник УПА(Б-Б) не розцінював свої відносини з гітлерівцями як ворожі, а лише як нейтральні.

Тогочасну політику Боровця описав його ад'ютант Штуль-Жданович: «Бульба дає тут і там по пальцях німцям, щоб вони не розгулювали надто, але широкої війни не починає, знаючи, що вона принесе нам нечувані втрати, отже, спішити з нею краще не треба, навпаки, треба повне розгортання її якомога відсунути»¹⁰¹.

Не принесли отаману жаданих результатів контакти з гітлерівцями і влітку 1943 року, хоча нацисти ретельно стежили за діяльністю УПА(Б-Б), і вже весною чітко розрізняли рух Бандери і Бульби. У донесенні з окупованих східних територій № 46 від 19 березня вперше говориться (хоч і в загальних рисах), що в «районі Сарн-Костополя з'явилась банда приблизно тисяча чоловік під керівництвом Боровця і групи бандитів ОУН Бандери в районі Кременця, на південь від Дубно, де вони робили атаки на державне майно»¹⁰².

Кількісний склад УПА(Б-Б) у першій половині 1943 року оцінювався німецькими чиновниками в 10—20 тисяч чоловік. У звіті відділу «Схід» абверу від 19 травня 1943 року підкреслювалось, що бульбівські загони на північ від лінії Ровно-Звягель налічували 20 тисяч чоловік¹⁰³.

В іншому донесенні цього ж відділу від 13 липня всі збройні формування в німецькому тилу розміщувалися відповідно до їх чисельності в такій послідовності:

1. Радянські банди.
2. Рух Бульби.
3. Рух Бандери
4. Інші»¹⁰⁴.

Дещо відмінну картину щодо кількісного складу УПА(Б-Б) подає Володимир Косик: «„найважливішою була течія, що почала формуватись у березні — квітні на базі ОУН Бандери, а саме—УПА.

У квітні 1943 року вона налічувала 8—10 тисяч бойовиків, які входили до збройних відділів. У червні 1943 року її кількість подвоїлась. Другим за значенням був партизанський рух, що його очолював Тарас Бульба-Боровець. Цей рух у квітні 1943 року налічував 4 тисячі повстанців і, мабуть, міг мобілізувати ще, може, одну десятку тисяч»¹⁰⁵.

За радянськими даними, саме на 1943 рік припадає найвища активність бульбівців у боротьбі з гітлерівцями.

У звіті командування Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання імені Ф.М.Михайлова сказано, що в березні 1943 року «націоналістичний рух бульбівців на Поліссі перейшов на шлях активної боротьби на два фронти — з радянськими партизанами і німцями»¹⁰⁶.

О.М.Сабуров у повідомленні в Український штаб партизанського руху (УШГІР) вказував, що «20 травня 1943 року бульбівці напали на німецький гарнізон у селі Чудельки. 30 німців під час бою було ними вбито»¹⁰⁷.

Але переломити хід справ на свою користь Бульбі вже не вдалося. Шалі ваги схилились на сторону бандерівців. Не зумівши організувати широкі верстви населення на боротьбу проти німецьких окупантів, вийти за межі поліського регіону, він тим самим дав зелене світло для розвитку військових загонів ОУН Бандери.

Щоб протистояти впливові бандерівців, підготуватись до боротьби проти радянської влади, Тарас Боровець знову робить спробу порозумітися з нацистами.

15.11.1943 року він пише листа до німецького уряду в Берліні. Він пропонує «визнати українську самостійну державу з законним урядом УНР, звільнити з в'язниці українського революціонера Степана Бендеру і всіх політичних в'язнів, зняти з усіх земель окупаційну адміністрацію, провести підготовку української армії»¹⁰⁸. У разі задоволення цих вимог Бульба просив провести консультації з Бандерою, Лівичкиєм, Мельником та іншими українськими політичними діячами¹⁰⁹.

Проте і цей лист залишився без відповіді. Боровець вирішив особисто провести переговори з німецькими окупаційними властями. Отаман також хотів просити зброї для продовження

боротьби з радянською владою, відновлення якої було в недалекому майбутньому реальною справою. «Для того, щоб прискорити переговори і якою ціною довести їх до взаєморозуміння, я ризикнув своїм життям і вийшов зі своїм ад'ютантом із укриття і 20 листопада пішов до німецьких властей», — писав він у звіті¹¹⁰. Спочатку переговори проходили в Рівному, а 22 листопада мали відбутися у Варшаві. Ще через деякий час нацисти перенесли їх до Берліна Але в столиці третього Рейху Бульба-Боровець був заарештований і відправлений до концетраційного табору Заксенхаузен, де вже перебували Мельник, Бандера та багато інших відомих українських націоналістів.

Таким був логічний кінець стосунків між Тарасом Боровцем і німецькими окупантами в 1941—1943 рр.

УПА(Б-В)-УНРА І РАДЯНСЬКІ ПАРТИЗАНИ

Навесні 1942 року ім'я Тараса Боровця було відомим широкому загалу. Боротьба проти німецьких загарбників, хоча й обмежена, принесла йому популярність. УПА(Б-В) У той час налічувала до трьох тисяч чоловік. Це була поважна військова сила.

Радянський партизанський рух на початку 1942 року тільки зароджувався. Майже всі бази, залишені для розвитку партизанської боротьби в тилу німецького окупанта, були викриті, кадри — розгромлені. Диверсійно-розвідувальні групи і загони особливого призначення тільки розпочинали свою діяльність. Тому керівники радянських партизанських загонів намагалися залучити Бульбу на свою сторону. «У лютому 1942 року, — писав О.Шуляк, — більшовики шукають контакту зі штабом в Олевську, а в березні цього ж року вже прибув їхній емісар на пункт Кармелюка в Людвиполі з пропозицією зустрічі компетентних осіб»¹¹¹.

Але інтенсивності контакти досягли після того, як в кінці червня 1942 року в район Мозирських лісів був закинтий загін особливого призначення на чолі з Дмитром Медведєвим. У складі загону перебував полковник Генерального штабу Червоної Армії Лукін, який проводив переговори з отаманом.

На початку вересня Лукін зустрівся з Тарасом Боровцем на хуторі, поблизу села Бельчанки — Глушків.

Радянський представник запропонував керівникові УПА(Б-В) спільно з радянськими партизанами розпочати боротьбу проти окупантів. Для початку Лукін дав Бульбі-Боровцю завдання знищити Коха. Але отаман, сподіваючись порозумітися з

гітлерівцями, зайняв вичікувальну позицію. Він не хотів ні ослаблювати УПА(Б-Б) боротьбою з радянськими партизанами, ні зв'язувати себе певними зобов'язаннями. Поліський діяч розумів, що після вбивства Е.Коха шлях до переговорів з нацистами буде закритий. Більше того, боротьба з ними стала б неминучою. Щоб виграти час, Т.Боровець заявив, що з цього дня (16 вересня) він вступає на шлях боротьби з німцями, а з радянськими «партизанами» хотів би встановити нейтралітет. «Під кінець зустрічі Бульба запропонував обмінятися паролями між партизанами і націоналістами»,— писав у своїх спогадах Д. Медведєв¹¹².

Переговори показали відмінність позицій договірних сторін: «Червоні емісари вимагали формального підпорядкування націоналістичних банд радянському контролю, в той час як Боровець і його прихильники були єдиними у відстоюванні обмеженої домовленості в боротьбі проти німців»¹¹³.

Раніше вже відзначалося, що в УПА(Б-Б) існували дві, здавалося взаємовиключаючі сили, одна з яких намагалась за будь-яких обставин, якщо не співпрацювати, то уникнути відкритої боротьби з гітлерівцями, а інша — боротися з ними. Останню підтримував Міtringа і його прихильники. Вони об'єктивно прагнули до нейтралітету з радянськими партизанами, до зосередження головної уваги на боротьбі з німецькими окупантами.

Ця група складала «ліве крило» бандерівської партії. До неї входили Турчинович, Ревак, Паладійчук, Борис Лівичський, які разом з похідною групою ОУН(Б) прямували в столицю України проголосити акт відновлення української держави. Однак у дорозі до Києва їх група була репресована гітлерівцями. Частина молодих людей врятувалась від арешту, пішовши в підпілля. Пізніше, побачивши, що програма «лівого крила» не знаходить підтримки в ОУН(Б), вони, за винятком Бориса Лівичського, попрямували на Волинь, де знайшли притулок у «Поліській Січі».

При підтримці Леоніда Щербатюка — ад'ютанта отамана Міtringа і його прихильники заснували Українську народно-демократичну партію (УНДП)¹¹⁴.

Побувавши на східній території України, яка до початку війни перебувала у складі СРСР, Міtringа переконався у відсутності широкої підтримки націоналістичної програми ОУН і зробив висновок: «треба обов'язково організувати політичну силу, яка б вела розумну, насамперед ідеологічно-світоглядну боротьбу проти компартії, німців, супернаціоналістів»¹¹⁵.

Матеріали про УНДП знаходимо в повідомленнях радянських партизанських командирів в УШПР. В одному з них вказувалося: «На території Західної України з колишніх націоналістичних груп створено українську народно-демократичну партію. Створено і вироблено програму партії. В останній УНДП прокламує себе партією українських трудящих міст і сіл, яка бореться за повне визволення українського народу, а також за владу трудящих і звільнення від національного гніту. Ця партія бореться за перебудову Європи і Азії за принципом самовизначення нації, проти зврячої експлуатації і знищення одних народів іншими. УНДП випускає газету "Земля і влада"»¹¹⁶.

Але на практиці вплив партії був незначним, тому в УПА(Б-Б) переважили пронацистські настрої. Відповідно і статус-кво у стосунках бульбівців з радянськими партизанами рано чи пізно мав бути зруйнованим. Події в цьому напрямку не забарились.

Першого березня 1943 року на мосту через річку Случ, що поблизу села Хотин тодішнього Людвипільського району, був обстріляний разом з іншими членами загону особливого призначення радянський розвідник М.І.Кузнецов"¹¹⁷. Ця подія стала початком жорстокої боротьби між бульбівцями і радянськими партизанами.

Д.Медведев пояснював такий розвиток подій тим, що гітлерівські керівники дали наказ Бульбі-Боровцю розпочати війну з партизанами.

Протилежну позицію займав Тарас Боровець. «Однак від половини лютого 1943 року, — писав отаман, — наш домовлений нейтралітет із Лукінім був остаточно по-більшовицькому односторонньо зірваний. Це пояснювалося тим, що вже в той час Червона Армія почала свій наступ під Сталінградом»¹¹⁸.

Третю версію подають документи архіву СБ України: «Бульба був небезпечним для німців, а особливо його союз з радянськими партизанами. Тоді вони вдалися до провокації. Організувавши партизанські загони із куркульського, антирадянського елемента, в тому числі і військовополонених Радянської Армії, німці послали їх під виглядом радянських партизан нападати на бульбівців, викликаючи тим самим в останніх ворожнечу до наших партизан. Після одного з таких кровопролитних зіткнень бульбівці порушили перемир'я»¹¹⁹.

Більш реальну основу має третя версія. Це підтверджується рядом фактів.

Так, німецькою окупаційною владою в листопаді 1942 року була видана Інструкція для всіх спецслужб третього Рейху, в якій, зокрема, містилося застереження: «Не допустити до згоди партизанів і націоналістів»¹²⁰.

В іншому документі, який походив від керівників партизанських загонів, також стверджувалось: «коли Бульба жив мирно з радянськими партизанами і нападав на німців, він користувався популярністю і підтримкою населення»¹²¹. Звичайно, такий стан речей не влаштовував німецьких загарбників. Головним у їх політиці було втілення лозунга «розділяй і володарюй, знищуючи».

Або такий факт. Полковник Лукін, який був безпосереднім представником Генерального штабу Червоної Армії на переговорах з Бульбою-Боровцем, повернувся з «Центру» до загону Медведева після порушення нейтралітету¹²². До того командування загону особливого призначення не могло не знати позиції керівництва УШПР і КП(б)У щодо націоналістів. У 1943 році Хрущов підготував спеціальне послання, в якому роз'яснювалась офіційна тактика радянського керівництва і, зокрема, наказувалось: «Не виступати збройно проти цих загонів (УПА. — В.Д.), якщо вони самі на вас не нападають, пам'ятаючи, що головний наш ворог — фашистська Німеччина»¹²³.

Після порушення нейтралітету формуваннями Бульби-Боровця, радянські партизани посилили збір детальної інформації про діяльність УПА(Б-Б).

Лектор ЦК КП(б)У, який перебував у з'єднанні О.Сабурова у вересні 1943 року, зазначав: «У Ровенській області діють збройні формування бульбівців. Як правило, вони нападають на невеликі групи партизан, вирізують польські села. Проти німців не виступають, і їх німці не чіпають»¹²⁴.

В.А.Бегма в червні 1943 року доповідав в УШПР: «У Ровенській області діють бульбівські загони: Береги — 400 чоловік, Легенди — 450, Сримщини — 325, Орла — 100, Махарка — 300 чоловік»¹²⁵.

До дій УПА(Б-Б) особливо пильно придивлявся Сабуров. У червні 1943 року він у радіограмі Т.Строкачу повідомляв: «Одне групування бульбівців знаходиться в районі Домбровиці — Сарни — Володимерець, а інше — по селах і хуторах від Сарн до Рокитного. Частково бульбівці живуть нелегально в Сарнах, Рокитно, Домбровиці та Деражнянському районі. Групування націоналістів налічує до шести тисяч чоловік»¹²⁶.

В іншій радіограмі в УШПР Сабуров передає 10 заповідей, що були поширені серед членів УПА(Б-Б). Вони дещо не «вписуються» у загальний портрет програмних документів бульбівців. Характерними для них є акцентування національного питання в шовіністичному дусі¹²⁷.

Такі матеріали надсилали й інші командири радянських партизан.

Між останніми та бульбівцями відбувались як невеликі сутички, так і великі бої. В одному з таких зіткнень сабуровці вбили 233 козаки УПА(Б-Б)¹²⁸.

Розробляючи плани подальшої діяльності загонів УПА(Б-Б), Тарас Боровець 5 жовтня 1943 року видав наказ, в якому говорилося: «1. Скрізь, де можливі сутички з переважаючими силами червоних, бандерівських партизанських загонів, відділи УНРА розформовуються і переходять у підпілля. 2. Абсолютно ніде не організовувати опору регулярній Червоній Армії в її поході на Захід. 3. Стримати населення від всяких виступів проти нового окупанта, щоб не викликати зайвих репресій і не нести несвоєчасних і даремних жертв. 4. Посилити діяльність органів УНРА у підпіллі з окремими наказами та інструкціями. Для досягнення нашої цілі ми повинні сьогодні триматися строгої конспірації і підпілля, щоб завтра знову вийти зі зброєю в руках»¹²⁹.

Особливо негативно позначився на розвитку і діяльності бульбівського руху арешт її керівника в листопаді 1943 року. Шитов, один з радянських партизанських командирів, у донесенні в УШПР від 29.1.1944 року зазначав: «Активності бульбівці не проявляють»¹³⁰.

Але найгірше прийшлося загонам УНРА в лютому того ж року. Саме в той час частини охорони тилу військ 1-го Українського фронту і органів НКВС розпочали ряд операцій, спрямованих проти націоналістичних формувань. Порівняно з УПА(Б), члени якої спірались на досвідчене оунівське підпілля, загони УНРА виявилися більш уразливими і понесли великі втрати¹³¹.

Після вимушених боїв з частинами регулярних військ Радянської Армії діяльність УНРА була позбавлена єдиного керівного центру. Окремі польові командири починають діяти на свій страх і ризик. Поступово діяльність бульбівських загонів завмирає.

СПРОБА КОНСОЛІДАЦІЇ

В кінці 1942 року Боровцю стало зрозуміло, що його «лісова дипломатія» зазнала поразки. Не довіряючи ні Москві, ні Берліну, він зробив висновок, що власними силами не зможе подолати більш могутнього противника. Тому й робилися спроби знайти взаєморозуміння з різними політичними силами в Україні, добитись об'єднання всього українського народу.

Найбільш драматично склались його стосунки з бандерівцями. Як уже відзначалось у 1941 році Бульба-Боровець домовився з представниками ОУН(М) про співпрацю. Останні не погоджувалися з політичною платформою керівництва УНР, але з тактичних питань, особливо в галузі військового співробітництва, дійшли з отаманом певних домовленостей. З представниками ОУН(Б) дійти згоди не вдалося.

Одна з причин іншого характеру взаємин з ОУН(Б) — відсутність дійового керівництва, яке могло б приймати відповідальні рішення і діяти відповідно до розвитку подій. А вже після Акту проголошення української держави 30 червня 1941 року гітлерівці заарештували провідних діячів бандерівської організації.

Взагалі ж керівництво ОУН(Б) з самого початку ставилося до можливості такої співпраці негативно. «Непорозуміння полягало в тому, що ми не підкорялись керівництву С.Бандери, і це зарахували проявом отаманії і анархії з нашої сторони», — писав у своїх мемуарах Т.Боровець¹³².

У ворожості між УПА(Б-Б) і ОУН(Б) проявлялася відмінність у поглядах Бульби і Бандери. «Ви признаєте фашистський принцип безумовної диктатури Вашої партії, а ми стоїмо на позиції кровної і духовної єдності цілого народу на основі демократії, де всі мають рівні права і обов'язки, — зазначав Боровець. — Ми утверджуємо багатогранність світогляду серед українського народу, і не бачимо необхідності ліквідувати її штучними методами "єдності", а рахуємо, що єдино вірною буде та концепція, котра замість розпалювання внутрішніх міжусобиць за владу мобілізує всі сили народу для боротьби в першу чергу із зовнішніми ворогами, підкоряє її не тій або іншій силі, партії, а пріоритету нації і державі»¹³³.

Водночас слід зауважити, що низові організаційні структури ОУН(Б) і УПА(Б-Б) певний період взаємодіяли. «В червні 1942 року бульбівський партизан Муха (вбитий бандерівцями в 1943 році) нав'язує контакт з Муляром, комендантом гошанської боївки ОУН, для усталення пунктів зв'язку на Межириччі», — писав у своїх мемуарах ад'ютант отамана¹³⁴. Муляр встановлює постійний

зв'язок з Бульбою-Боровцем. Згодом до штабу бульбівців делегується як постійний представник ОУН(Б) Антін Барвінський.

Керівники ОУН бандерівської течії у першій половині 1942 року негативно ставились до партизанської боротьби. У листівці ОУН(Б) «Боротьба партизанів і наше ставлення до неї» (червень 1942 р.) зазначалося: «Ми ставимось до партизанки вороже і рішуче її побороємо. Сталін і Сікорський хотіли вбити одним пострілом двох зайців: знешкодити німців і з німецькою допомогою розбити українців. Ми мусимо берегти наші сили... Наш шлях — це не партизанська війна кількох сотень чи навіть тисяч, а народна революція мільйонних мас України»¹³⁵ (залишимо до часу поза увагою те, що через кілька місяців керівництво ОУН(Б) різко змінило свої погляди стосовно партизанської боротьби).

Вищенаведений матеріал однозначно свідчить, що домовленостей про взаємодію досягти було неможливо. Але, незважаючи на невдачі, Тарас Боровець знову і знову шукає шляхів порозуміння з бандерівським керівництвом.

В кінці червня 1942 року він звертається до ОУН(Б) і ОУН(М) з пропозицією організувати Українську Революційну Раду, яка складалася б з представників усіх українських організацій. Завдання Ради як надпартійного органу — керівництво загальнонаціональною політикою генерального штабу і сформування відповідного напрямку військової діяльності. Проте і ця пропозиція була відкинута. «Ви нашу пропозицію відкинули, пояснюючи тим, що єдиним керівником українського народу являєтесь ви (ОУН(Б)—В.Д.» — докоряв бандерівцям Тарас Боровець¹³⁶. І все ж він шукає шляхи до співпраці.

Після невдалої спроби налагодити стосунки з бандерівцями в політичній площині Бульба запропонував останнім співробітництво у військовій сфері. Але знову наштовхнувся на відмову¹³⁷.

Великий вплив на розвиток відносин між ОУН(Б) і УПА(Б-Б) мала тогочасна політична ситуація в Україні.

Проводячи масові знищення мирного населення, військовополонених, гітлерівці викликали хвилю народного гніву. Почався масовий антинацистський опір, що засвідчують і архівні документи.

Командир 1-ї партизанської дивізії (Сумське партизанське з'єднання) П.Брайко у донесенні в УШПР зазначав: «1943 рік є початком масового руху Волинського селянства, направленого на боротьбу проти німців. Мужик бив німців із-за вугла, в засаді, не давав контингенту, стихійно створював загони і групи...»¹³⁸

На нову політичну ситуацію швидко відреагували місцеві керівники ОУН(Б), які змушені були, незважаючи на відсутність вказівок Проводу, приступити до створення військових формувань.

Найбільшого успіху у цій справі добився Р.Клячківський — красвий провідник на північно-західних українських землях (ПЗУЗ), який за порівняно короткий час організував збройні загони чисельністю близько 40 тисяч чоловік¹³⁹.

Організацію військових відділів ОУН(Б) прискорили події, що відбувалися в ОУН(М).

Вже в кінці весни 1942 року мельниківці почали формувати власні збройні загони. Восени 1942 року німці накрили біля Варковичів (Дубенщина) невеликий транспорт зброї, ескортований українською поліцією для ОУН¹⁴⁰, а вже в січні 1943 року обласний комендант «бойового-розвідного реферату Білий (ОУН(М) — В.Д) проводить напад на лубенську в'язницю і звільняє всіх в'язнів»¹⁴¹.

З весни 1943 року сили бандерівських формувань зростають як в якісному, так і в кількісному відношенні. Симпатії населення схилилися до УПА(Б), чого не можна сказати про УНРА. Її ряди значно поріділи, підупав моральний дух козаків. Відповідно до розвитку подій змінювалась і поведінка обох сторін. І все ж кінець зими і початок весни 1943 року — період втрачених можливостей консолідації всіх націоналістичних сил України. Особливо це стосується лютого-травня 1943 року, коли в керівництві ОУН і УПА бандерівської течії намітились зрушення в сторону активізації боротьби з німецькими окупантами.

22 лютого відбулась офіційна зустріч політичних представників ОУН(Б) з Тарасом Боровцем. Переговори показали, що керівництво ОУН(Б) змінило своє ставлення до партизанської боротьби і вважає за необхідне її активізувати. Попередньо було домовлено про збільшення кількості партизанських загонів, розроблення єдиної політичної лінії для них, висловлено пропозиції стосовно єдиного штабу і керівництва. Сторони домовилися 9 квітня продовжити переговори.

У той день від ОУН(Б) на переговори з'явилися «Юрко» і «Омелько»¹⁴². Представники обох організацій підтвердили попередню домовленість про необхідність спільного штабу. Як писав у листі до Проводу ОУН(Б) Тарас Боровець, сторони погодилися і з тим, що «військові відділи перестають існувати самостійно, а вся українська націоналістична партія буде виступати під назвою старою назвою — УПА. Крім цього, намічено генеральну лінію військових дій, які повинні бути направлені головним чином проти німецьких окупантів і радянських парашутистів»¹⁴³.

Бульба запропонував бандерівській стороні добре підготувати виступ, який би став організованим контртерором і був направ-

ленні на ворожий транспорт, військову промисловість, а також на важливі об'єкти стратегічного призначення.

Через два тижні повинні були пройти наступні переговори.

22 травня на зустріч приїхали представники УПА(Б-Б) та ОУН(М). Делегація від бандерівців не з'явилась. Відгоді контакти між цими організаціями, спрямовані на згуртування всіх націоналістичних сил України, припинилися. Така ситуація виникла з вини новообраного керівництва ОУН(Б).

Микола Лебідь, який до того був керівником Проводу ОУН, взимку 1943 року прийняв ряд радикальних рішень. Одне із них — повстання проти німецьких військ в Україні¹¹⁴. Мета такого повстання — показати, що і без допомоги СРСР Україна (її населення) може звільнитися від німців. Радянський Союз, прийшовши на вже визволену територію, сприймався в як імперіаліст.

Проте Головою Бюро Проводу внаслідок політичних інтриг став Р.Шухевич. Замість консолідаційних акцій, що їх намітив М.Лебідь, Шухевич почав проводити політику організації по «лінії, яку вже практично здійснював на Волині Клим Савур, — боротьба проти радянських партизан і поляків»¹⁴⁵. Відомо, що і до Шухевича низові ланки ОУН трактували Боровця як майбутнього конкурента, проте посилали до нього своїх людей «на вишкіл і заправу»¹⁴⁶. Більше того, деякий час співпрацювали, здавалося б, зовсім непримиренні супротивники — ОУН(М) і ОУН(Б), точніше їх військові загони. В той час керівники військових частин ОУН(М) і ОУН(Б) підписали договір про утворення «спільного штабу, який проводитиме спільні дії аж до досягнення незалежності української держави»¹⁴⁷. Але ще не встигли висохти чорнила на підписаних документах, а договір було порушено.

У кінці червня 1943 року з'явилася листівка, в якій усім партизанським відділам наказувалося підпорядкуватись головному штабові УПА(Б). Під листівкою стояв підпис — Тур (псевдонім Романа Шухевича). ОУН(Б) домогалася підпорядкування бульбівців різними методами, у тому числі силою зброї. Влітку отаман ще раз спробував налагодити контакти з УПА-Південь бандерівської течії, де високі посади займали Бусел і Волошин — його знайомі по Березі Картузькій, але знову зазнав невдачі¹⁴⁸.

Разом з тим весною і на початку літа 1943 року Шухевич змушений був рахуватися з позитивним ставленням місцевих жителів до УПА Бульби-Боровця. Більш того вирішив, що створені на базі ОУН(Б) загони при певних обставинах можуть маскуватися під бульбівців, завойовуючи тим самим довіру населення.

Про це, зокрема, у червні 1943 року Шухевич відкрито говорив у приватній розмові з М.М.Польовим, директором маслозаводу в Тернополі, який виконував таємні доручення ОУН(Б)¹⁴⁹.

Після провалу всіх зусиль Бульби-Боровця домовитися з лідерами УПА(Б) влітку 1943 року через друковані засоби почалися взаємні звинувачення.

Тарас Боровець звинувачувався в тому, що в «результаті його діяльності в Україні запроваджується анархія, ...що він не підкоряється рішенням Проводу ОУН(Б)»¹⁵⁰.

У «Вістях з Осередніх, Східних, Південних українських земель» про «гріхи» Боровця писали: «Самозванчий отаман, анархіст Тарас Боровець, що голосно назвав себе Бульбою й підшивається всюди під дії УПА, з якою ніколи не мав нічого спільного, намагається останнім часом знову порозумітись з німцями, щоб йому дозволили "творити армію"»¹⁵¹.

Не залишалися в боргу і бульбівці. Ними було видано ряд публікацій, спрямованих проти бандерівців та їх політики — «Революція чи анархічна отаманія», «Зозулине яйце», «До проводу ОУН(Б)» та інші.

У статтях, памфлетах, зверненнях Бульба звинувачував своїх політичних опонентів у тому ж, у чому звинувачували його, а саме — в поширенні анархії і отаманії в Україні. «Сьогодні на землях Західної України знов появилася анархічна банда нової отаманії у вигляді так званої бандерівщини. Основною прикметою анархічної отаманії є її бундючне й безсоромне самохвалитство, хамське непризнання нікого поза собою й вічна жадоба руйни самою війною для війни, а не для створення яких-небудь духовних чи матеріальних вартостей»¹⁵².

ОУН(Б) звинувачувалась у диктатурі однієї партії, початку непотрібної боротьби проти національних меншин, розгнужданому терорі проти українського народу, в «провокації передчасного виступу української поліції, відсутності сильного кваліфікованого удару по німецьких стратегічних пунктах»¹⁵³. «Замість того, — писав Бульба-Боровець, — щоб вести сильний кваліфікований удар по стратегічних пунктах, ваші військові коменданти дали зброю дітям і жінкам, котрі почали стріляти із-за вугла кожної хати по великих підрозділах. Саме бандерівці дали можливість німецькій пропаганді виправдати ці звірства»¹⁵⁴.

Щоб якимось відмежуватися від дій УПА(Б), яка від травня 1943 року взяла для свого формування у Бульби назву, поліський ватажок 20 липня (за іншими документами 27 липня) видав

наказ про перейменування свого підрозділу з УПА на УНРА (Українська народно-революційна армія). Отаман не хотів мати «нічого спільного з ганебною акцією Рубанівської УПА»¹⁵⁵.

Після перейменування бульбівських загонів відділом пропаганди Головного штабу УНРА було виготовлено і роздано населенню велику кількість агітаційно-пропагандистського матеріалу, в якому пояснювалась мета і завдання діяльності організації.

«УНРА, — зазначалося в одному з них, — це надпартійна військово-революційна організація та осередок революційної роботи всіх трудящих за незалежну демократичну державу»¹⁵⁶.

«На відміну від УПА(Б), — вказувалося в іншому, — УНРА свою революційну роботу базує на демократичній основі міжпартійного порозуміння, щоб таким чином у боротьбі за визволення української держави об'єднати всі сили українського народу та створити єдиний всенародний революційний фронт»¹⁵⁷.

У програмних матеріалах організації пояснювалось, що до неї зходять усі українці незалежно від партійної належності та політичних переконань, а також представники національних меншин, що визнають Україну за свою Батьківщину.

У документах УНРА відчутні ліві погляди Мітринги і його однодумців. «УНРА бореться за справедливий соціальний лад без буржуазії і панування як приватного, так і державного капіталу, класових і партійних привілеїв»¹⁵⁸.

Керівним органом новоутвореної організації Тараса Боровця була Політична Рада. До її складу входили спочатку п'ять, а пізніше три представники від різних політичних організацій України: від УНДП — І.Порада, від союзу українських комуністів-самостійників — М.Даниленко, від ОУН(М) — О. Жданович, від безпартійного громадянства — С. Мазепа, від козаків Дону і Кубані — сотник А. Бочанов¹⁵⁹.

Можливо, саме події, пов'язані з реформуванням УПА(Б-Б), стали приводом для відкритого збройного виступу УПА(Б). На це, зокрема, вказував сам Бульба-Боровець: «Тоді (після перейменування. — *В.Д.*) рубанівці об'явили нам безоглядну війну, яка триває досі»¹⁶⁰.

Інші дослідники вважають, що такою причиною, точніше приводом для відкритої боротьби стала публікація в часописі «Оборона України» (видавався відділом пропаганди при Головній команді УНРА) 10 серпня 1943 року «Відкритого листа до Проводу ОУН(Б)»¹⁶¹.

Є ще й третя точка зору, відповідно до якої влітку 1943 року між УПА(Б) та керівництвом гітлерівських спецвідомств була досягнута домовленість, а саме — Боровець мав бути ізольований, а його збройні формування повинні увійти до складу УПА(Б)¹⁶².

Пік військового протистояння між УНРА і УПА(Б) припадає на другу половину серпня. 18 серпня 1943 року керівництво ОУН(Б) припинило «боротьбу з німецьким окупантом та московсько-більшовицькими бандами, — писав Бульба-Боровець, — і скерувало всю свою увагу та зброю проти головного ворога України — Бульби»¹⁶³.

У сарненському районі, у селі Борожниці, обманом бандерівці роззброїли один підрозділ бульбівців, відібрали пропагандистську літературу, а самих мало не вбили. Такі ж акції проводили вони в інших районах Волині й Полісся.

На Крем'ячечині, де бандерівці і бульбівці довгий час вели спільні операції проти німецьких окупантів і навіть створили спільний штаб, через дії тогочасного керівництва УПА(Б) співпраця припинилась. Провід наказав напасти на підрозділ УНРА. В результаті було роззброєно три сотні козаків і знищено штаб¹⁶⁴.

Але найбільш відчутного удару військовим загонам Бульби-Боровця бандерівці завдали саме 18.8.1943 року.

Того дня на хуторах біля села Хмелівка, що на Костопільщині, Боровець відвідував свою Людвипільську сотню, яка складалася з його земляків. Вночі бульбівський підрозділ був оточений шістьма куренями УПА(Б)¹⁶⁵. Щоб запобігти братовбивству, отаман дав наказ не чинити опору, а розсіяно відступити.

Бандерівці схопили понад 100 козаків УНРА, трьох старшин і дружину Бульби — Ганну Йосипівну Опочинську. Було поранено одинадцять козаків і вбито п'ять командирів УНРА¹⁶⁶.

Одного з полонених — Миколу Крука бандерівці відпустили. Через нього була передана пропозиція (фактично — ультиматум) — «відновити перервані переговори з командуванням УПА, щоб якось домовитись і ліквідувати конфлікт, продовжити працю спільно»¹⁶⁷.

Від Бульби-Боровця вимагали беззастережного підпорядкування політичній лінії ОУН-бандерівської течії та наказам Головної команди УПА. Але особисті амбіції отамана стали на перешкоді успішній консолідації всіх націоналістичних сил України. Поліський ватажок відмовився від пропозиції бандерівців, мотивуючи це такими причинами:

1. Ви узурпуєте собі право на суверенну всеукраїнську державну владу, до чого, як одне з багатьох політичних угруповань, не маєте найменших підстав.

2. У своїй дипломатії Ви не придержуєтесь правил революційної етики. Одне говорите, а друге робите, присвоюєте собі чужі гасла та концепції. Вся Ваша пропаганда зводиться до загальної брехні і не перебирає в найбрудніших засобах.

3. Свою державну владу Ви проголошуєте необдумано, коли і де попало.

4. Ваша влада у терені поводитья не як революційна влада, а як звичайна банда. Замість поборювати анархію Ви її збільшуєте своїм ганебним поступуванням, яке зводиться до варварського мордування безборонних жінок, національних меншин.

5. Ви вже сьогодні розпочали руйнуючу братовбивчу війну, бо не хочете боротися разом з цілим українським трудовим народом за його визволення, а боретесь за владу над ним...

6. Замість триматися конспірації, щоб охороняти населення від репресій, Ви зробили зі своєї підпільної сітки явну "владу" та ставите цілі гарнізони партизанів у деяких районах...

7. Ціла Ваша партизанська акція проводиться не по лінії допомоги населенню, а навпаки.

8. Замість скрито вести мілітарну підготовку, зберігаючи свої сили на слушний час. Ви сьогодні без оправданої потреби мобілізуєте тисячі людей, щоб завтра або вперти їх під німецькі кулемети та літаки, або кинути з обрізом під танки Червоної Армії...

9. Замість підготовляти всіх трудящих України до боротьби з зовнішніми ворогами єдиним революційним фронтом, ви цей фронт розбиваєте.

10. Замість включити український народ до спільного революційного блоку всіх поневолених народів Європи та Азії, Ви своїми революційними "подвигами" довели до того, що сьогодні за кордоном ніхто не хоче з українцями говорити. Цілий культурний світ через Вас трактує українців не як людей, що шляхом революції борються за свою державу, а як звироднілих варварів і звичайних бандитів»¹⁶⁸.

Після такої відповіді бандерівське керівництво ще жорстокіше розправлялося з УНРА. Дружину Боровця після двох тижнів тортуру вбила СБ ОУН(Б)¹⁶⁹.

Щоб не збільшувати кількість жертв бандерівців, Тарас Бульба-Боровець вирішив розформувати свої відділи і перевести

організацію у підпілля. Передбачалося, що цей захід матиме тимчасовий характер¹⁷⁰.

5 жовтня 1943 року отаман видав спеціальний наказ, зміст якого вже наводився. Після розформування загонів УНРА, а особливо після арешту Тараса Боровця контакти між бульбівцями і бандерівцями на рівні організації припинились.

..Восени 1943 року молоді старшини УНРА дорікали своєму керівникові за його поступливість, небажання військової протидії УПА(Б). «З національної точки зору,— говорили вони Боровцю,— було б куди правильніше, якби ми на початку, в березні 1943 року, були розстріляли пару сот зачумажених тоталітаристів, чи навіть хай би ця акція потягла тисячі жертв українського народу, ніж сьогодні та завтра за це все мусимо платити десятками та сотнями тисяч кривавих жертв, абсолютною руйною економіки та терпіти ганьбу за чиюсь партійну сліпоту та вождизм»¹⁷¹.

До таких висновків приходять і сам отаман. «Під впливом усіх жахливих подій подібні думки не були чужі й для мене... Я остаточно переконався, що з українським вождизмом, так само як і з комунізмом чи нацизмом у нас може бути тільки одна мова — їх повне заперечення. Однак зробити практичний висновок з ревізії наших поглядів у листопаді 1943 року було неможливо. На перешкоді стояли:

1. Відворотня директива нашого уряду.
2. Червона Армія, що була вже у Києві»¹⁷².

Якщо першу «перешкоду» з огляду на попередній аналіз його діяльності можна поставити під сумнів, то щодо другої — заперечень немає.

Проте була ще й третя причина, яка не дозволяла зробити практичний висновок — відсутність достатньої військової сили, здатної протистояти бандерівцям. Симпатії населення схилилися до більш гнучкої політики останніх.

Таким драматичним був фінал стосунків УПА(Б-Б)УНРА й УПА(Б). Умовно перебіг боротьби між ними може розділити на чотири етапи.

Перший тривав з часу заснування «Поліської Січі» до травня 1942 року. Він характеризувався прихованою ворожнечею між рухом Бульби і Бандери. Партизанська боротьба тоді бандерівськими керівниками не тільки не визнавалась, а й засуджувалась. Другий період — з червня 1942 по січень 1943 року. З одного боку він визначався невизнанням верхівкою ОУН(Б)

Тараса Боровця і його формувань, а з другого, — співпрацею низових структур обох організацій.

Третій період — лютий-травень 1943 року. Позиція ОУН(Б) у напрямі об'єднання всіх націоналістичних сил України стає більш поступливою. Бандерівці ведуть з Бульбою-Боровцем переговори про об'єднання зусиль у спільній боротьбі.

Четвертий період — червень-листопад 1943 р. Він характеризувався військовим протистоянням. Загони УПА(Б-Б)-УНР в основній своїй масі були підпорядковані керівництву ОУН, УПА(Б).

..Крім спроб знайти взаєморозуміння з бандерівцями, контактів з мельниківцями і групами, що входили в Політраду УНР, Тарас Бульба-Боровець мав зв'язки з іншими політичними силами, зокрема з Фронтом Української Революції (ФУР), який очолював Володимир Яворенко.

Представник ФНР Ілларіон декілька разів відвідував УПА(Б-Б)-УНР. Між ним і Мітрингою була досягнута домовленість про входження Фронту Української Революції до УНДП, а відтак і до Політради. На початку літа 1943 року, повертаючись до свого формування, Ілларіон був схоплений бандерівцями і розстріляний¹⁷³.

За деякими даними, після відкритого конфлікту з бандерівцями в кінці літа 1943 року В. Яворенко збільшив свою активність, але вже в рядах УНР а восени того ж року під тиском УПА(Б) перейшов у глибоке підпілля¹⁷⁴.

Таким чином, спроба Бульби-Боровця консолідувати всі українські політичні сили і створити єдиний фронт боротьби закінчилась невдачею. Це сталося головним чином через дії тогочасного керівництва УПА бандерівської течії. В результаті замість об'єднання зусиль усього народу на західноукраїнських землях постав період руїни і громадянської війни.

БУЛЬБІВЦІ І ПОЛЯКИ: ВІД НАПРУЖЕННЯ ДО КОНФЛІКТУ

У багатьох своїх публікаціях, так чи інакше направлених проти ОУН і УПА(Б), Бульба звинувачує останніх у безглуздому терорі проти національних меншин, зокрема польського населення, яке проживало в Україні. Як же сам Боровець і члени його формування ставилися до цієї проблеми?

На перший погляд може здатись, що отаман зі своїми козаками не брав участі в антипольських акціях. Так вважає і один з дослідників діяльності Бульби — Анатолій Жуківський.

«Провід ОУН(СД), а вірніше його служба безпеки почала винищувати польське населення, проти чого гостро виступав Боровець. Це й стало причиною того, що свої формування він перейменував на УНРА і таким чином відмежувався від терористичної діяльності СБ»¹⁷⁵.

Але факти свідчать про інше. Польський дослідник Яцек Вільчур у своїй статті «Поворот до поганой минувшини» писав, що перших вбивств допустилися відділи, якими раніше командував Тарас Бульба-Боровець. В їх склад входили неосвічені люди, які вбивали сусідів часто з причини давніх сусідських поракунків»¹⁷⁶.

Командир польського партизанського загону Роберт Сатановський, який перебував у Москві влітку 1943 року, казав про отамана: «...його лозунги — смерть ляхам, смерть кацапам. Прилюдно німці Тараса Боровця не підтримують, а потай підіграють його діяльності. Німці, наприклад, старанно фотографують погроми проти поляків і приписують їх партизанам і взагалі українцям, які, за твердженням німецької пропаганди, є ворогами польського народу»¹⁷⁷.

Антипольське спрямування у діяльності військових загонів Тараса Боровця відзначали також і командири радянських партизан.

Командир партизанського з'єднання О.М.Сабуров повідомляв в УШПР. «Бульбівці нападають на польські села. У селі Гурля Людвіпольського району бульбівці зв'язали дві польські сім'ї, завезли їх в ліс і по-звірячому зарізали кинджалами. На хуторі Берестовець 10 травня 1943 року бульбівці вирізали 11 поляків. У селі Олександрівні 21 травня вони перебили частину польського населення і спалили села Спалені також польські села і хутори: Карачук — 100 дворів, Катеринівка — 150 дворів, Яниєка — 100 дворів, Сохи — 80 дворів. Населення, яке не встигло втекти, — знищено»¹⁷⁸.

Разом з тим Бульба робив спроби порозумітися з поляками. У звіті про «революційну діяльність» він зазначав: «Нами був пов'язаний контакт з місцевими польськими організаціями. Справа була на добрій дорозі до порозуміння для спільної українсько-польської акції проти німецько-московських загарбників, але під весну 1943 року ті взаємовідносини перервала гостра протипольська акція бандерівців»

Не змігши особисто налагодити контакти з польськими організаціями, Тарас Бульба-Боровець у червні звертається через листівки до усього польського народу. «Поляки, — говорилося в одній з них. — Німецьким та російським імперіалістам залежить на роз'єднанні та ворожнечі серед поневолених народів. А особисто

німцям залежить на тому, щоб між українцями і поляками не було згоди»¹⁸⁰. Отаман нагадував полякам деякі віхи з історії, пов'язані з нацькуванням їх німцями на український народ, Бульба-Боровець зазначав, що нацисти «при допомозі своїх провокаторів стали українськими руками мордувати поляків, нібито за те, що поляки вирізують українців за Бугом»¹⁸¹. Поліський ватажок закликав спільними зусиллями покласти край братовбивчій війні і разом визволяти себе. Він просив польський народ не гнатися за «східними кресами», а боротися за звільнення від німецьких загарбників своїх одвічних етнографічних земель на заході.

Проте зупинити полум'я жорстокого конфлікту йому не вдалося. «Для УПА(Б-Б), — за словами Т.Боровця, — це означало 3-й відкритий фронт — польський»¹⁸².

Антипольську боротьбу «Поліської Січі»-УПА-УНРА підтверджують й українські дослідники¹⁸³

Отже, і сам Тарас Бульба-Боровець не зумів уникнути антипольського спрямування у діяльності своїх формувань. Замість організації боротьби проти головного ворога — нацистської Німеччини військові підрозділи Тараса Боровця брали участь у роздмухуванні полум'я братовбивчої війни. Результатом таких дій стало взаємне знищення та роз'єднання антигітлерівських сил, усіх національних груп України у той час та настороженість і упередженість у стосунках у майбутньому. У виগ্রаші від такого становища залишалися нацисти.

П'ЯТЬ ПО ДВАНАДЦЯТІЙ

Кожна подія повторюється в історії двічі: один раз як трагедія, а другий — у вигляді фарсу.

Найбільш непривабливою позиція Тараса Боровця була в останні місяці війни. Співпраця з гітлерівцями у той період показала повну неспроможність його як політичного діяча.

Через обмаль документів, наукових публікацій, які висвітлювали б тогочасну діяльність отамана, автор змушений зробити панорамний огляд тих подій. Діяльність Бульби-Боровця була їх складовою частиною.

... Із зміною політичної ситуації в Європі керівництво третього Рейху в 1944 році змушене знову повернутись до обговорення українського питання. Насамперед це спричинилося розвитком подій на радянсько-німецьких фронтах.

Для Німеччини становище там було невтішним. Перемога СРСР та його союзників залишалась питанням часу. Виходячи з того, що українські націоналісти продовжували боротьбу проти радянської влади, керівники німецької армії та спецвідомств з метою активізації антирадянського опору в Україні та отримання розвідувальної інформації вирішили налагодити з ними контакт. До цього рішення гітлерівців підштовхувало ще й те, що вся територія України повністю перебувала під радянським контролем, отже, розгляд українського питання не міг становити для них небезпеки.

Рейхсміністерство з окупованих територій Сходу висловило свою думку з цього приводу в листі від 16 вересня 1944 р. до ОКВ. «Тоді, як в Україні не існує ніякої цивільної німецької адміністрації і, отже, не існує жодної можливості ведення військових дій проти німецьких цивільних осіб, немає жодного заперечення проти встановлення контакту з українськими національними бандами для їх підтримки в боротьбі проти Росії»¹⁸⁴.

Була і ще одна причина актуальності вирішення українського питання. На території Німеччини у 1944 році перебувало понад 3 мільйони 700 тисяч робітників і 200 тисяч вояків українців¹⁸⁵.

Частини вермахту потребували людських резервів. Оскільки в Німеччині вони були майже повністю вичерпані, то нацистські генерали з пожадливістю дивились на українців та представників інших національностей СРСР як на перспективне джерело поповнення «гарматного м'яса».

Щодо залучення народів СРСР до боротьби з Радянською Армією у верхівки націонал-соціалістичної Німеччини існувало два тактичних підходи.

Один з них полягав у мобілізації і згуртуванні всіх «народів Росії» навколо руху Власова, інший — у створенні окремого національного комітету для кожного народу.

Першого підходу дотримувався Гімлер та деякі його найближчі послідовники. Фюрер, як відомо, негативно ставився до озброєння підкорених народів, навіть якщо представники останніх і виявляли бажання воювати на стороні нацистів. Керівники націонал-соціалістичної Німеччини боялися, що в певний час зброя може повернутися проти них самих. Проте ситуація на фронтах внесла свої корективи.

Весною 1944 року в одному з донесень німецької армії зазначалося: «18 армія (Північна) почала формувати чоловічі і жіночі допоміжні робітничі російські частини. Мета такої акції —

1. Протидіяти моральній та політичній розбещеності молоді.

2. Не допустити приєднання юнаків до партизанських банд
3. Запобігти попаданню їх у ворожі руки під час відступу військ вермахту,,

Організація допоміжних робітничих загонів, з огляду нестачі наших людських резервів, необхідна для вирішення наших повсякчасних завдань»¹⁸⁶.

Ініціативу 18-ї армії схвально сприйняло командування вермахту. Підтримав її і рейхсфюрер Гімлер. Від жаху перед можливістю озброєння підкорених народів у 1943 році він прийшов до повної його підтримки у 1944 р.

При виборі керівника, навколо якого відбулася б мобілізація усіх сил «народів Росії», ставка була зроблена на А.Власова. Широко розрекламований нацистами як антибільшовицький борець, цей діяч очолював загони, сформовані із солдатів Червоної Армії, які перейшли на сторону гітлерівців, чи потрапили в полон.

До 1944 року його військові загони називались РОА (Російська Визвольна Армія). РОА мала лише пропагандистське значення.

З погіршенням ситуації на фронтах нацисти формально змінили ставлення до власовців і національного питання в цілому. Керівництво вермахту та проросійські кола переконали Гімлера в необхідності більш широкого залучення всіх народів Радянського Союзу до боротьби з «більшовицькою Москвою».

29 вересня 1944 року відбулася зустріч «головнокомандуючого РОА» з рейхсфюрером. В офіційному комюніке, опублікованому після зустрічі, говорилося, що «було зроблено заходи для того, щоб вести в дію всі сили російського народу для звільнення його Батьківщини від більшовизму»¹⁸⁷.

Велику активність в організації РОА проявляв і сам А. Власов. Він намагався всіляко довести вирішальне значення саме російської визвольної армії. «Німецька армія ніколи не була в змозі завоювати Росію, — казав російський генерал. — Росія може бути побита лише росіянами»¹⁸⁸. А для цього, за його словами, необхідно сформувати сильну, боєздатну російську армію.

Після зустрічі стало відомо, що Гімлер погодився на створення «Комітету Визволення Народів Росії», до складу якого, крім росіян, входили б представники інших національностей СРСР. Рейхсфюрер дозволив Власову формування нових дивізій і обіцяв усіляку підтримку..

Таким чином Гімлером, не без згоди Гітлера, була розіграна чи не остання карта у політичній грі — російська. Але й вона, як виявилось пізніше, була бита.

Іншого погляду дотримувався А.Розенберг. Його позицію підтримували: обергрупенфюрер СС Бергер, штурмбанфюрер Арльт, який займався східноєвропейськими справами у головному відділі СС і оберфюрер СС Крегер.

Останні вважали, що для успіху організації добровільних підрозділів необхідно створити Український Національний Комітет, незалежний від КОНРу.

Однак представники обох поглядів сходилися на тому, що для підтримки українців, які в той час перебували в Німеччині, необхідно звільнити керівників українських націоналістів. Хоча рішення стосовно цього було прийняте ще на початку 1944 року, практичний крок вони зробили тільки в серпні.

Першим звільнили Тараса Бульбу-Боровця. Такий вибір нацистів пояснюється тим, що отаман протягом усього періоду діяльності «Поліської Січі», УПА, УНРА вважав своїм головним ворогом Радянський Союз. До того ж, під час окупації гітлерівцями України він не припиняв спроби порозумітися з ними.

Але після звільнення Боровця з концтраційного табору німецька влада зрозуміла, що це не найкраща кандидатура. Для Гімmlера тому, що, будучи українським націоналістом, отаман не хотів входити у КОНР, а для Розенберга — через те, що не мав авторитету серед української еміграції в Німеччині.

Для того, щоб протистояти Власову і його комітету, Розенберг і його прихильники добилися звільнення 25 вересня 1944 року Степана Бандери і Ярослава Стецька, а 17 жовтня — Андрія Мельника.

С.Бандера, розуміючи, що націонал-соціалістична Німеччина приречена, відмовився безпосередньо брати участь у роботі УНК. 5 жовтня обергрупенфюрер Бергер з метою залучення Степана Бандери до організації УНК викликав його до себе на переговори, які, однак, закінчились безрезультатно. Бергер відзначив, що Бандера — жорсткий і ненадійний партнер. Він «може бути нині нам потрібний, — писав обергрупенфюрер, — але надалі він небезпечний»¹⁸⁹.

Деякий час справами організації УНК займався А.Мельник. Але дуже швидко він теж відмовився від подальшої роботи в цьому напрямі.

А тим часом позиції керівника КОНРу при підтримці нацистів невпинно зростали й міцніли. В результаті консультацій на початку листопада 1944 року Гейлер і Гітлер остаточно схвалили план Власова.

14 листопада 1944 року на зборах у Празі А. Власова офіційно було обрано головою Комітету Визволення Народів Росії. Того ж дня він проголосив маніфест діяльності організації, що дістав назву «Празький маніфест».

Розенберг і його прихильники розуміли, що вони програли, тому до зими 1945 року робота по створенню УНК була загальмована.

У січні 1945 року керівники третього Рейху вирішили призначити (при погодженні з керівниками українських політичних партій) головою УНК генерала УНР Павла Шандрука. Після обрання останнього на посаду голови комітету Гімлер і прихильники Власова в СС робили спроби зблизити позиції УНК і КОНРУ.

30 січня 1945 року завдяки їх зусиллям відбулася зустріч між керівниками цих колабораціоністських організацій. За деякими даними, на ній було досягнуто компромісу. «Шандрук з його українським комітетом мав залишатися, згідно з цим планом, незалежним. Він формально назначався представником галицької землі, А.Власов готовий був визнати її як неросійську. Шандрук став би керівником української "галицької" армії, а інші підрозділи, які склались їх східноукраїнського населення, у разі виявлення ними бажання, могли б входити в КОНР»¹⁹⁰.

На другій і останній зустрічі з керівником Комітету Визволення Народів Росії, в лютому 1945 року, Гімлер підтримав цю ідею. Але Гітлер, поінформований Рібентропом, переконав останнього в необхідності припинити такі ігри, що й було через деякий час зроблено. Павло Шандрук у своїх мемуарах заперечував будь-які компроміси з Власовим і КОНР¹⁹¹.

Керівництво третього Рейху, зробивши ставку на А.Власова, тобто на «російську карту», не хотіло визнати незалежного УНК. А без офіційного визнання П.Шандрук не хотів і не міг діяти.

Щоб прискорити розгортання діяльності організації, Розенберг 23 лютого 1945 року формально визнає П.Шандрука головою незалежного УНК і доручає його формування. 12 березня самочинно, без погодження з Гітлером він повідомив Шандрука про те, що «1. Німецький уряд визнає УНК, як єдиного представника, українського народу. 2. Національний комітет має право заступати своє розуміння майбутнього України і проголошувати його у своїх деклараціях і маніфестах. При остаточному в'ясненні питання, як мають бути організовані українці, що борються в складі німецьких збройних сил, я обстоюватиму

думку, щоб українські військові частини зібрали разом в українську визвольну армію»¹⁹².

Після отримання листа від А. Розенберга Павло Шандрук поїхав до Веймара, де відбулась так звана «Веймарська конференція». У ній взяли участь Володимир Кубійович — керівник УНК, Василь Дубравський — голова українського громадського комітету та М. Лівіцький — син президента УНР.

«Конференція» підготувала декларацію про цілі, завдання УНК. Крім цього, «УНКомітет своєю постановою № 2 за 18.3. 1945 р.,— писав у своїх мемуарах Шандрук,— призначив мене командуючим Українською Національною Армією»¹⁹³.

Такі перипетії відбувалися під час обговорення нацистським керівництвом українського питання в 1944—1945 рр. та утворення УНК.

Тарас Боровець у той час був витіснений на другий план. Активною політичною діяльністю він не займався, хоча підтримував тісні зв'язки з керівником УНК. В одному приміщенні з ним мешкав П.Шандрук. Зустрічаючись мало не щодня, вони обмінювались інформацією, а тому отаман добре знав усе, пов'язане з діяльністю УНК.

За дорученням нацистів отаман займався формуванням бригади особливого призначення, завданням якої було: «висадившись парашутним десантом позаду радянського фронту, продовжити партизанську боротьбу»¹⁹⁴.

Однак усі наміри щодо бригади особливого призначення, так само як і УНА, залишилися нереалізованими, хоча для дослідників і самі плани мають певний інтерес.

Нова армія, за задумом її фундаторів, мала складатися з двох частин.

«1. Регулярної наземної армії, що мала завдання боротись на Східному фронті проти ворога України — СРСР.

2. Іррегулярної частини, що мала офіційну назву — група "Б" УНА. Група "Б" мала завдання перекинутись на Східний фронт для диверсійно-партизанської акції проти комуністів в Україні»¹⁹⁵.

До складу регулярної армії мали входити: Перша дивізія СС «Галичина», добровольчі частини, що були при різних німецьких з'єднаннях і т.д.

До складу групи «Б» передбачався прийом лише добровольців. Чисельність даного підрозділу планувалась у 5 тисяч чоловік (його мав очолити Тарас Боровець).

... 7 квітня Радянська Армія вела бої в передмістях Берліна.

«За три тижні існування УНКому вдалося зібрати докупи Протипанцерну бригаду (Друга українська дивізія) полковника Дяченка, Вільне козацтво полковника Терещенка, започаткувати поповнення Бригади особливого призначення отамана Бульби Боровця...»¹⁹⁶

Практично не було реалізовано жодного наміру щодо організації УНА. Більше того, не вдалося навіть повністю підпорядкувати УНАрмії дивізію СС «Галичина», хоча П.Шандрук знаходився в ній з 17 квітня 1945 р.¹⁹⁷

Як вірно відзначав сам отаман, так сталося з двох причин:

«1. Тому, що німці однією рукою наші плани затверджували, а іншою рукою на кожному кроці їх саботували.

2. Тому, що в травні 1945 року наступила капітуляція Німеччини.

Навіть перекинення першого батальйону групи "Б", що вже в квітні 1945 року був готовий, і з яким я мав намір відлітати із своїм штабом в Україну, не сталося, бо в німецької авіації на такі операції не вистачало часу»¹⁹⁸, — писав отаман у своїх мемуарах.

Тим часом залишались лічені дні існування третього Рейху. Щоб не потрапити до рук Радянської Армії, Шандрук зі своїми прихильниками в ультимативній формі зажадав від німецького керівництва дивізії СС «Галичина» знятися із Східного фронту і здатися союзникам, що й було зроблено 10 травня 1945 року. Дивізія інтернувалась в Ріміні (Італія).

Так закінчилася для Тараса Боровця друга світова війна і його остання безславна сторінка діяльності в ній, пов'язана з УНК-УНА.

Якщо до початку Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу стосунки між Бульбою і нацистами можна ще якось відповідно оцінити (але не виправдати), то у 1944—1945 рр. поведінку отамана не можна навіть зрозуміти.

Більшість українських націоналістів у той період намагалися не брати участі у формуванні і діяльності УНК. Вони розуміли, що такими зв'язками лише дискредитують себе.

Для відомого українського письменника Уласа Самчука тогочасні події були вже «п'ять по дванадцятій». У власних спогадах він так описав тодішні настрої: «19 січня 1945 року вирішив провідати генерала Шандрука. А між іншим, німці пропонують генералові творити українську армію! Ха-Ха-Ха! У "п'ять по дванадцятій"! Генерал дав згоду: українці, мовляв, ніколи не відмовляться від армії, навіть на один день, де б то не було.

Мені пропонує відділ пропаганди у тій затії. **Я** в думці лише посміхнувся... Дав зрозуміти, що в чудо не вірю, та ледве чи вірять у них сам генерал»¹⁹⁹.

Як могло так статися, що, будучи свідком фізичного знищення нацистами сотень тисяч мирних людей, руйнування міст і стертя з землі тисячі сіл, Бульба до останніх днів підтримував життя конаючій імперії? Чому з «визначного організатора і командира, людини рішучої і справедливої»²⁰⁰ він перетворився на раба?

Відповідь на таке питання варто дати словами головного героя роману «Орда» Р. Іваничука.

«Та невже ж це вони, козаки, які ще вчора — пішо чи кінно з розвіяними на вітрі чубами, з піднятими шаблками, з буйним степовим гиком вривались у ворожий стан, змітаючи все на своєму шляху? Як могло так трапитись, що умент лицарі перемінились на худобу? Чого не вистачало їм на волі, чого не виховали в собі, що так легко здалися? Мабуть, мало для лицаря бойового запалу, залізної орденської єдності і хвилих перемог... За воїном мусить стояти інститут державного послухання, якого ніколи не знав козак, вихований безконтрольною вольницею і розгнузданим правом козацької охлократії. Що залишається йому, коли це право в нього відбирають? Ніщо Хто за ним стоїть, хто його відстоює? Ніхто. Він усвідомлює це тільки тоді, коли з його рук вибивають шаблю, і упадає тоді духом і з лицаря умиє стає рабом. Що треба дати народові, щоб він народом залишився, навіть тоді, коли в нього відбирають меч? Мисль, просвіту, науку права і державності, філософію буття»²⁰¹.

А саме останнього для Тараса Боровця, як і для більшості тодішніх керівників українських націоналістичних організацій, не вистачало.

ПОСТСКРИПТУМ

Рух Тараса Боровця був певною мірою своєрідним для того часу явищем. Діючи в період існування тоталітарних режимів, він зробив спробу відійти від усталених політичних норм.

Незважаючи на небезпеку постійного нападу з боку ворожих бульбівцям сил, отаман у діяльності своїх формувань намагався дотримуватися політичної, релігійної і національної терпимості. У військових підрозділах співіснували: націоналісти і комуністи, монархісти і республіканці, безпартійні, хоча особисто поліський

ватажок не схилився до жодної політичної партії, групи чи організації. Передусім тому, що прагнув у недалекому майбутньому стати всеукраїнським лідером, захисником і виразником волі всього народу України. А партійна приналежність була б перешкодою у здійсненні таких задумів.

Були ще й інші причини відмови отамана від вузько партійної підпорядкованості його військових формувань. Так, перебуваючи в стані жорсткої конфронтації з радянською владою, українськими націоналістами бандерівської течії, періодами і з нацистами, Тарас Боровець повинен був вирішувати й інші завдання. Одне з них — необхідність протиставити цим силам, крім зброї, ще й відмінну політичну програму.

Однак через те, що керівник «Поліської Січі»-УПА-УНРА не опирався реально на певне світоглядне вчення, ним і було запропоновано лише загальні лозунги: «Своя державність. Зброй-на сила. Віра Христова».

Ідеологічним підґрунтям політичної програми мало служити християнське віровчення. Але воно не могло об'єднати і згуртувати український народ, повести його за національне і соціальне визволення, тому що християнство було ідеологічною і політичною парадигмою епохи Реформації. Через те відчувалась гостра потреба нової політичної програми. А такої Тарас Боровець запропонувати не зміг.

Проте занепад бульбівського руху, окрім відсутності чіткої і привабливої для широких верств населення України політичної програми, був закономірним і з ряду інших причин.

Міна сповільненої дії була закладена у фундамент формувань Тараса Боровця ще на самому початку їх діяльності.

Перші загоны бульбівців— «Поліська Січ», що виникли в липні — серпні 1941 року, були логічним продовженням і наслідком сталінської політики на західноукраїнських землях у 1939—1941 рр.

На першому етапі існування військових загонів Тараса Боровця (липень — серпень 1941 року) до їх складу входили люди, які з різних причин були вороже настроєними до радянської влади. Про це свідчить і спрямованість діяльності в той час «Поліської Січі» — виключно антирадянська.

Німецьку окупаційну владу бульбівці визнавали союзницькою силою.

Але з осені 1941 року ситуація докорінно змінюється. Терор нацистів проти українського народу, в тому числі і проти козаків формально демобілізованої «Поліської Січі»,

привів до антигітлерівського опору населення. Це й стало причиною створення УПА(Б-Б).

Діяльність бульбівських формувань на другому етапі (з березня 1942 року) скерована проти гітлерівців.

Проте весь попередній досвід Тараса Боровця і його найближчого оточення не давав змоги відповідно оцінити зміни і адекватно діяти.

Незважаючи на періоди конфронтації, що часом набувала досить гострих форм (особливо у першій половині 1943 року), поліський ватажок та його прихильники не втрачали надії на допомогу німецьких окупантів у здійсненні своїх задумів.

Пронацистська позиція керівництва УПА-УНРА не тільки перешкоджала кількісному поповненню формувань, а й кінець кінцем спричинила відтік тих членів, які прагнули воювати з німецькими окупантами. Вони вливались у загони радянських партизан і в ряди УПА(Б).

До того ж, Тарас Боровець не зумів подолати таке характерне явище, яке можна назвати одним словом — отаманія. Для останньої властивим є партикуляризація, тобто обмеження діяльності певним регіоном. У даному випадку — поліським. Під час отаманії політична діяльність ведеться не заради виборення кращої долі для всього народу, а заради досягнення влади: абсолютної і керованої самим отаманом.

Негативні наслідки діяльності Боровця не обмежилися безпосередньо періодом війни. Результати його згубної політики сягали й майбутнього, адже, він дискредитував саму кінцеву мету діяльності «Поліської Січі»-УПА-УНРА — створення української самостійної суверенної соборної держави.

Стосунки отамана та інших націоналістів з німецькими окупантами протягом усього періоду Великої Вітчизняної війни давали підстави зацікавленим колам ототожнювати ідею української державності з українським націоналістичним рухом (складовою частиною якого був рух Бульби-Боровця) та його «господарями» — нацистами.

Цей факт, акцентований післявоєнною радянською пропагандою, зумовив до певної міри знецінення ідеї української державності, збільшив недовіру східноукраїнського населення не тільки до націоналістичного руху в Україні, а й до мешканців Західної України в цілому.

Надалі ці негативні явища, пов'язані з діяльністю Тараса Боровця і його формувань, стали одним із каталізаторів

громадянської війни на західноукраїнських землях. Її відлуння доноситься й у наше сьогодення.

Рух Бульби-Боровця, незважаючи на підтримку тисяч українців, особливо на початку діяльності УПА(Б-Б), не став тією силою, яка змогла б привести до національного визволення.

Ставка, зроблена на гітлерівську Німеччину, а не на мудрість, витримку, волелюбність власного народу, відвернула в кінцевому підсумку від нього українське суспільство і прирекла його рух на занепад, а самого Тараса Бульбу-Боровця — на неславу і забуття.

¹ Шандрук П. Це було так // Розбудова держави (Клівленд).—1954. — № 3.

² Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави.— Львів, 1993,—С.163.

³ Літопис УПА.— Т. 1.—Торонто, 1978.

⁴ Там же.—Т.2.—Торонто, 1985.

⁵ Сергієнко В. Військо України, 1992—№ 2.

⁶ Мірчук П. УПА 1942-1952.—Львів, 1991.—С. 54.

⁷ Шуляк О. В Ім'я правди,—Роттердам, 1947.—С.28.

⁸ Архіви Служби безпеки України (далі —Архіви СБУ).—Архів 372, т. 32, с.208.

⁹ Косих В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА // Визвольний шлях,—1984.—№ 9; Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні.— Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993.

¹⁰ Armstrong A Ukrainian nationalism. 2nd.—New-York; London, 1963.

¹¹ Dallin A German rule In Russia.—London, 1957.

¹² Слободянюк О. Червоний прапор.—1989.—Лист.

¹³ Кентій А Політика і час.—1992.—№ 4.

¹⁴ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави.—С. 7.

¹⁵ Ливицький М.А ДЦ УНР в екзилі між 1920—1940 рр.—Філадельфія, 1984.—С 23.

¹⁶ Там же. - С.27.

¹⁷ Сергієнко В. Організатор Поліської Січі // Військо України,—1982. - № 2,—С.75.

¹⁸ Рівненський обласний державний архів (далі РОДА). Інвентарний номер 402. Волинське восводське управління поліції. Донесення суспільно-політичного відділу.—С.272.

¹⁹ Кентій А Отаман Тарас Бульба // Політика і час.—1992 —Ns 4. -С. 72.

²⁰ Слободянюк О. З ким і проти кого // Червоний прапор.—1990. —24 листопада.

- ²¹ *Кентій А* Отаман Тарас Бульба,—С.72.
- ²² *Бульба-Боровець Тарас*. Армія без держави,—С.44.
- ²³ Там же —С.45.
- ²⁴ Там же.
- ²⁵ Там же.
- ²⁶ *Лвицький М.А.* ДЦ УНР в екзилі.-С.28.
- ²⁷ Там же,-С.29.
- ²⁸ *Косик В.* Бульба. Поліська Січ і початки УПА.—С.1064.
- ²⁹ *Кентій А* Отаман Бульба.—Політика і час.—1992.— № 4.
- ³⁰ *Слободянюк О.* З ким і проти кого // Червоний прапор.—1989.— 28 листопада.
- ³¹ Доба великого перелому // Визвольний шлях—1985.—№ 10—С.1185.
- ³² *Косик В.* Бульба, Поліська Січ і початки УПА—С.1062; *Сергієнко В.* Організатор Поліської Січі.—С.75.
- ³³ *Братунь Р.* Западная Украина—горячий месяц сентябрь // Московские новости.—1989.—1 октября.
- ³⁴ *Бульба-Коровець Тарас*. Армія без держави.—С.60.
- ³⁵ *Сергієнко В.* Організатор Поліської Січі.—С.75.
- ³⁶ *Кентій А* Отаман Тарас Бульба.—С.71
- ³⁷ *Гайвас Я.* Сузір'я велетів // Визвольний шлях.—1987.— № 8—9.—С.1364.
- ³⁸ *Гайвас Я.* Українсько-німецькі стосунки під час II світової війни // Жовтень (Мюнхен).—1986.— № 10.-С.63.
- ³⁹ *Дмитрів Г.* Проти хвиль.—(Канада), 1964.—С.546.
- ⁴⁰ *Dallin A.* German rule in Russia... —Р. 10.
- ⁴¹ Преступные средства, преступные цели.—Москва, 1967.—С.42.
- ⁴² *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні.—С.38, 41
- ⁴³ Німецько-фашистський окупаційний режим.—Москва, 1965,—С.65.
- ⁴⁴ Совершенно секретно! Только для командования.—М, 1967,—С.98.
- ⁴⁵ *Дашичев В.И.* Европа в захватнических планах германского фашизма.// Ежегодник германской истории.—1970 —С.226.
- ⁴⁶ *Дмитрів Г.* Проти хвиль... —С.206.
- ⁴⁷ *Коваль М.* ОУН-УПА і «Третій рейх» // Політика і час.—1988.— № 5.-С.70.
- ⁴⁸ *Слободянюк О.* З ким і проти кого // Червоний прапор.—1989.— 28 листопада.
- ⁴⁹ *Бульба-Боровець Тарас*. Армія без держави.—С.63.
- ⁵⁰ *Паньківський К.* Від держави до комітету.—Нью-Йорк; Торонто, 1970.- С.11.

- ⁵¹ Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади України (далі—ЦДАВОВУ).—Ф.4324, оп.1, спр.9. арк.107.
- ⁵² *Жуківський А* Як творилася УПА.—С.51
- ⁵³ *Мірчук П.* УПА 1942-1951.-Мюнхен, 1953.- С.201.
- ⁵⁴ *Дзьобак А.* Деякі маловідомі сторінки діяльності ОУН, УПА на західноукраїнських землях в 1939—1944 рр. // Науково-методичні праці з історії СРСР.— Київ, 1991.-Г 85.
- ⁵⁵ *Мірчук П.* УПА 1942-1952 р.-Львів. 1991-С.191
- ⁵⁶ Там же.—С55.
- ⁵⁷ *Шуляк О.* В ім'я правди.—С.10
- ⁵⁸ *Косих А* Бульба, Поліська Січ і початки УПА—С.1059.
- ⁵⁹ *Бульба-Боровець Тарас.* Армія без держави.— С. 71
- ⁶⁰ Енциклопедія Українознавства. Словником частина.—Т.9. — Париж; Нью-Йорк, 1980.-С.3377.
- ⁶¹ *Гайвас Я.* Доба великого перелому // Визвольний шлях.— № 11. -1985.-С.1158.
- ⁶² *Сергієнко В.* Організатор Поліської Січі.—С.75.
- ⁶³ *Слободянюк О.* З ким і проти кого // Червоний прапор. — 1989. — 28 листопада.
- ⁶⁴ *Шафета П.* «Поліська Січ» або хто такі бульбаші // Червоний прапор.—1991.—16 березня.
- ⁶⁵ *Бульба-Боровець Тарас.* Армія без держави.— С.81
- ⁶⁶ *Armstrong J.* Ukrainian nationalism.— Р. 100.
- ⁶⁷ *Бульба-Боровець Тарас.* Армія без держави.— С.83 84.
- ⁶⁸ *Гайвас Я.* Доба великого перелому // Визвольний шлях.— 1965. -№ 11.—С.1358.
- ⁶⁹ Там же.
- ⁷⁰ Там же.
- ⁷¹ *Бульба-Боровець, Тарас.* Армія без держави.— С 88.
- ⁷² *Жуківський А* Як творилася УПА.—С 64—67.
- ⁷³ *Сергієнко В.* Організатор Поліської Січі.—С.75.
- ⁷⁴ *Жуківський А.* Як творилася УПА—С.57.
- ⁷⁵ Протокол наради старшин УПА «Поліської Січі» від 18 листопада 1941 р. З документального фонду виставки «Діяльність ОУН-УПА на західноукраїнських землях» Червоноармійський район Рівненської області. Листопад-грудень 1990 р.
- ⁷⁶ Там же.
- ⁷⁷ *Armstrong J.* Ukrainian nationalism. — Р. 100.
- ⁷¹ *Міткалик І.* УПА-УНР атамана Тараса Бульби-Боровця // УПА 1 національно-визвольна боротьба в Україні в 1940-1950 рр. Матеріали

Всеукраїнської наукової конференції 25—26 серпня 1992 р.,—Київ, 1992.
— С. 69.

⁷⁹ Архіви СБУ.—Архів 372, т.3, арк.3.

⁸⁰ Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань України (далі — ЦДАГОУ).—Ф.1, оп.70, спр.996, арк.116.

⁸¹ Архіви СБУ.—Архів 372, т.3, арк.3.

⁸² *Бульба-Боровець Тарас*. Армія без держави.—С.125.

⁸³ Там же.-С.128.

⁸⁴ *Шафета П.* «Поліська Січ» або хто такі бульбаші // Червоний прапор.—1991.—16 березня.

⁸⁵ ЦДАВОВУ.-КМФ.8, оп.2, спр.494, арк.29.

⁸⁶ РОДА.—ФР.30, оп.2, спр.16, арк.198.

⁸⁷ *Сергієнко В.* Організатор Поліської Січі.—С.76.

⁸⁸ Архіви СБУ,—Т.403, збірник 1, арк.1.

⁸⁹ Протокол переговорів між отаманом Тарасом Бульбою та представниками німецької влади з дня 23 листопада 1942 року. Документальний фонд виставки.

⁹⁰ Там же.

⁹¹ Лист Єпископа Мстислава до отамана Бульби від 16 листопада 1942 року. Документальний фонд виставки.

⁹² Лист Тараса Боровця до його Екссцеленції Мстислава Єпископа Переяславського і Вікарія Київського від 26 листопада 1942 року. Документальний фонд виставки.

⁹³ *Сергієнко В.* Організатор Поліської Січі,—С.77.

⁹⁴ *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні.—С.584.

⁹⁵ ЦДАВОВУ - КМФ.8, оп.2, спр.494, арк.28.

⁹⁶ *Сергієнко В.* Організатор Поліської Січі,—С.76.

⁹⁷ Лист Тараса Бульби-Боровця до Беєра, гебінтскомісара в Рівному від 15.31943 р. Документальний фонд виставки.

⁹⁸ Там же.

⁹⁹ *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні.—С.559.

¹⁰⁰ Лист Тараса Боровця до шефа СД Волині і Поділля від 12.5.1943 р. Документальний фонд виставки.

¹⁰¹ *Шуляк О.* В Ім'я правди. - С.14.

¹⁰² *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні.—С.325.

¹⁰³ *Кентій А.* Отаман Тарас Бульба.—С.77.

¹⁰⁴ Там же.

¹⁰⁵ *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні.—С.330.

¹⁰⁶ ЦДАГОУ. - Ф.96. оп.1, спр.2, арк.103.

¹⁰⁷ Там же.—Ф.65, оп.1, Спр.1, арк.19.

- ¹⁰⁸ Лист Тараса Боровця до уряду німецького Рейху в Берліні від 15.II.1943 р. Документальний фонд виставки.
- ¹⁰⁹ Там же.
- ¹¹⁰ Архіви СБУ.-Т.403, збірник 1, арк.1
- ¹¹¹ Шуляк О. В ім'я правди.—С14.
- ¹¹² Медведев Дм. Сильные духом,—Київ, 197«.—С 84.
- ¹¹³ Armstrong J. Ukrainian nationalism.—Р.145.
- ¹¹⁴ Там же.
- ¹¹⁵ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави.—С. 109.
- ¹¹⁶ ЦДАГОУ.—Ф.1, оп.70, спр.874, арк.5.
- ¹¹⁷ Медведев Дм. Сильные духом.—С.136.
- ¹¹⁸ Бульба-Боровець Тарас.. Армія без держави.—С.136.
- ¹¹⁹ Архіви СБУ. - Архів 372, т.32, арк.208.
- ¹²⁰ Там же.
- ¹²¹ ЦДАГОУ.—Ф.1, оп.70, спр.987, арк.42.
- ¹²² Медведев Дм. Сильные духом.—С.138.
- ¹²³ ЦДАГОУ.- Ф.65, оп.1, спр.15, арк.1.
- ¹²⁴ Там же.—Ф.1, оп.70, спр.80, арк.18.
- ¹²⁵ Там же.—Ф.1, оп.70, спр.874, арк.5.
- ¹²⁶ Там же.—Ф.65, оп.1, спр.16, арк. 18.
- ¹²⁷ Там же.
- ¹²⁴ Там же,—Арк.2а
- ¹²⁹ Архіви СБУ.-Архів 372, т.32, арк.208.
- ¹³⁰ ЦДАГОУ.-Ф.1, оп.70, спр.899, арк.21
- ¹³¹ Кентій А. Отаман Тарас Бульба.—С. 78.
- ¹³² Архіви СБУ,—Збірник 1, т. 403, арк. 4.
- ¹³³ Там же.
- ¹³⁴ Шуляк О. В ім'я правди.—С.15.
- ¹³³ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні.—С.179.
- ¹³⁶ Архіви СБУ.—Збірник 1, т.403, арк.5.
- ¹³⁷ Там же.
- ¹³⁴ ЦДАГОУ. - Ф. 63, спр. 5, арк. 70.
- ¹³⁹ Косик В. Ставлення німців до ОУН і УПА (1941-1944) // УПА і національно-визвольна боротьба,—С 24.
- ¹⁴⁰ Шуляк О. В ім'я правди.—С18.
- ¹⁴¹ Там же
- ¹⁴² Міткалик І. УПА-УНРА Тараса Боровця-Бульби.—С69.
- ¹⁴³ Архіви СБУ,—Збірник 1, т.403, арк.6.

¹⁴⁴ *Дзьобак В.* Час руїни минає, доба творення настає // *Голос України.* -1991—14 жовтня.

¹⁴⁵ Там же.

¹⁴⁶ *Скорупський М.* Туди, де бій за волю. —Київ; Лондон; Париж; Торонто; Нью-Йорк; Сідней, 1991—С.81

¹⁴⁷ Там же—С.89.

^{148*} Там же.-С150.

¹⁴⁹ *Кентій А* Отаман Тарас Бульба.—С.76.

¹⁵⁰ Літопис УПА.—Т.1—Торонто, 1978.-С43.

¹⁵¹ Там же. - С 205.

¹⁵² Революція чи анархічна атаманія // *Червоний прапор*,—1990 — 14 листопада.

¹⁵³ Архіви СБУ.—Збірник 1. т.403, арк.7.

¹⁵⁴ Там же.

¹⁵⁵ Звіт от Тараса Бульби-Боровця з революційної діяльності за час від 1 січня 1942 р. для дня листопада 1943 р. Документальний фонд виставки.

¹⁵⁶ ЦДАГОУ.—Ф.1. оп.70, спр.991 арк.159.

¹⁵⁷ *Міткалик І.* УПА-УНРА отамана Тараса Бульби-Боровця.—С.70.

¹⁵⁸ ЦДАГОУ -Ф.1, оп.70, спр.999, арк.160.

¹⁵⁹ Там же—Арк.126.

¹⁶⁰ Звіт от Тараса Бульби-Боровця з революційної діяльності... Документальний фонд виставки.

¹⁶¹ *Міткалик І.* УПА-УНРА отамана Тараса Бульби-Боровця. —С.70.

¹⁶² *Троцинський В.* Проти вигадок про так званий «антифашистський рух опору українських націоналістів» // *Український історичний журнал*,—1988,-№ 5,—С.79.

¹⁴³ До Проводу ОУН-Бандери і Головної команди УПА. Відкритий лист Бульби-Боровця. Документальний фонд виставки.

¹⁴⁴ Архіви СБУ.-Збірник 1, т.403, арк.8.

¹⁴⁵ *Шуляк О.* В ім'я правди.—С.27-28.

¹⁴⁶ Там же.

¹⁴⁷ До проводу ОУН-Бандери і Головної команди УПА Відкритий лист. Документальний фонд виставки.

¹⁴⁸ Там же

¹⁴⁹ *Шуляк О.* В ім'я правди.-С.28.

¹⁷⁰ Звіт от Тараса Бульби-Боровця з революційної діяльності... Документальний фонд виставки.

¹⁷¹ *Бульба-Боровець Тарас.* Армія без держави,—Вінніпег, 1981.—С.270.

¹⁷¹ Там же—С.271.

- ^m Гірняк К., Чуйко О. Фронт Української Революції. — Торонто; Онтаріо, 1979.-С.17.
- ¹¹⁴ Скорупський М. Туди, де бій за волю. -С.127.
- ¹⁷⁵ Жуковський А. Як творилася УПА.—С.61.
- ¹⁷⁶ Вільчур Я. Поворот до поганої минувшини // Віднова (Канада). - 1985. - № 3. -С.31.
- ¹⁷⁷ ЦДАГОУ.—Ф.1, оп.70, спр.96, арк.113.
- ¹⁷¹ Там же.—Ф.65, оп.1, спр.16, арк. 16-19.
- ¹⁷⁹ Звіт от Тараса Боровця з революційної діяльності. Документальний фонд виставки.
- ¹⁸⁰ ЦДАГОУ.-Ф.1, оп.70, спр.992, арк.67.
- ¹⁸¹ Там же.
- ¹⁸² Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави.—С.160.
- ¹⁸³ Кентій А Отаман Тарас Бульба...—С.74.
- ¹⁸⁴ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні.—С.439.
- ¹⁸⁵ Шандрук П. Це було так!-С.37.
- ¹⁸⁶ Dallin A German rule InRussia... - P. 589.
- ¹⁸⁷ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні.—С.441.
- ¹⁸⁸ Dallin A German rule In Russia— P. 594.
- ¹⁸⁹ Там же.—С.625.
- ¹⁹⁰ Там же. -С.646.
- ¹⁹¹ Шандрук П. Це було так!—С.37-38.
- ¹⁹² Колісник Р. Військова управа та українська дивізія Галичина.— (Канада), 1990.-С.127.
- ¹⁹³ Шандрук П. Це було так!-С.40.
- ¹⁹⁴ Armstrong J. Ukrainian nationalism. —P. 185.
- ¹⁹⁵ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави.— Вінніпег, 1981.— С.307.
- ¹⁹⁶ Шандрук П. Це було так! -С.41.
- ¹⁹⁷ Колісник Р. Військова управа та українська дивізія Галичина.— С.128.
- ¹⁹⁸ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави.— Вінніпег, 1981—С.310
- ¹⁹⁹ Самчук У. П'ять по дванадцятій.—Буенос-Айрес, 1954. — С.27—28.
- ²⁰⁰ Міткалик І. УПА-УНРА отамана Тараса Бульби-Боровця,—С.71.
- ²⁰¹ Іванчук Р. Орда // Дзвін. - 1991- № 1-2. -С.86.

Д О Д А Т К И

ЛИСТ ЄПИСКОПА МСТИСЛАВА ДО ОТ. БУЛЬБИ*

Відпис.

Київ, 15 листопада 1942 р.

Шановний Пане Добродію!

Не знаю, чи одержали мій перший лист від 12 листопада ц. р., тому вважаю за свій обов'язок написати другий, більш докладний. Обов'язок цей впливає зі становища Архіпастиря, якому дорогою є доля доручених його духовній опіці братів. Рівно ж, справи загально-національного характеру, що однаково є близькі мойому серцю, як і духовні, змушують до написання цього листа.

Чому пишу до Вас Правдоподібно, Ви це добре розумієте.

Причина — це неясне становище, що Ви його займаєте до оточуючої нас дійсності на протязі останніх кількох місяців. Це становище для багатьох є цілком незрозумілим. І то навіть для тих, що знають Вас віддавна, тому кожний пояснює його по-своєму. Чому Ви ще з рештками своїх людей з так званої «Поліської Січі», яка в минулому році, так славно співпрацюючи з німецькою армією, ліквідувала більшовицькі недобитки, сьогодні зайняли те для багатьох не зрозуміле становище, — одним дає підставу вважати Вас за український повстаючий загін, що знаходиться в боротьбі з німцями, інші ж не розрізняють Вас від більшовицько-жидівських повстанчих загонів, що грасують сьогодні, на жаль, на українських землях та провокують українське населення і несуть йому абсолютно незаслужено моральну й матеріальну кривду. Ще більше, — організаційно-більшовицька пропаганда офірує, що Ви «іхній»,

* Далі у додатках — матеріали з документального фонду виставки «Діяльність ОУН-УПА на західноукраїнських Землях». Червоноармійський район. Рівненської області. Листопад-грудень 1990 рік.

і використовує це, де їй вигідно. Рівно ж, деякі радикально настроєні українські націоналістичні групи (наприклад, бандерівці), що, на мою думку, абсолютно не відчують належно всього того, що діється в світі, і яка наша у тій дійсності доля, теж хочуть мати Вас «за свого».

Як бачте, положення для чоловіка з хворобливою амбіцією дуже вигідне. Здавалося б, що навіть можна тішитись з можливості придбати популярність такою дешевою ціною. Та думаю і хочу вірити, що до категорії таких людей Ви не належите. Знаю Вас особисто дуже мало, але, здається не помилюсь, коли охарактеризую Вас, як людину дуже вразливу, під оглядом національного чуття, людину, яка все рідне любить понад усе, а до того усього — людину чесну.

Тому все це накладає на мене обов'язок поділитися з Вами своїми думками взагалі та написати, як я оцінюю Ваше теперішнє положення, зокрема.

Отож, вважаю, що український загаль, а спеціально радикально настроєні наші націоналістичні групи, що складаються, зокрема, переважно з мало досвідченої життєво і політично невиробленої молоді, абсолютно фальшиво розуміють все те, що діється в світі, а в Європі зокрема, та може занадто егоїстично розуміють нашу роль в подіях, що обходили сьогодні цілий світ. Поперед усього забувають головну річ, а власне, — що Україна дістала звільнення від московсько-жидівсько-більшовицької неволі не завдяки всенаціональному здвигу, а тільки і тільки завдяки Німеччині, сини якої рясною кров'ю своєю скропили наші землі, звільняючи наш народ і включаючи його до праці над перебудовою цілої Європи на нових засадах. Окрім того, частина нашого загалу, яка останні 23 роки була зв'язана з Заходом, цілком доцінює, що на протязі того часу пережили наші брати на сході, т.т. ті, що творили децидуючу у всьому своєю більшістю частину нашої нації, чомусь не хоче бачити і признатись, що до 1941 р. Червона Москва встигла зробити все, щоб майже, атрофувати національну волю і хотіння українського загалу СССР. Не добачаючи і цього другого, на мою думку, Дуже важного моменту, наші «західники» роблять дальшу помилку, бо вважають, що здійснення національних українських ідеалів може статися сьогодні лише і тільки в оперті на їхні власні сили та методи з 1918-1920 рр. без попереднього обрахунку наших національних ресурсів на сьогоднішній день, а до того відірані від всього того, що діється в Європі.

Те, що Німеччина досі не приступила до розв'язання справи української державності, а військовий час є багатий на прикрі речі взагалі,—є для декого з нашої чуттєво, а через те й радикально думаючої Інтелігенції аргументом, що дає їм підставу до ширення антинімецьких настроїв серед українського загалу.

Вважаю, що цим робиться загальнонаціональній справі колосальна кривда. Тим більшою є ця кривда, коли зважити, що більшовики охоче використовують ці деструктивні настрої з цією самою метою, що її вони переслідували 23 роки, т.т.—знищити український нарід морально і фізично, але на цей раз чужими руками.

Але, на мою думку, робиться найбільша для національної справи помилка, коли недооцінюється провідна роль Німеччини в подіях, що відбуваються сьогодні в Європі, складовою частиною якої є і Україна. Треба бути чесним, відверто ствердити, що здійснення українських національних ідеалів може бути досягнене тільки в новій Європі, до будови якої Провидіння покликала Німеччину.

Яке місце ми займемо в тій новій Європі, залежить абсолютно і тільки від нас, від вартості нашої участі в боротьбі за новий європейський лад.

Участь та була оцінена не тільки сумою наших фізичних зусиль і матеріального вкладу, але й передусім тим, як ми, як національна спільнота, поставимось до самої ідеї, та чи наші провідні верстви не втрачуть почуття дійсності і цим самим не провадять народ фальшивою дорогою. На мою думку, як і на думку всіх тих, хто хоче думати і діяти конструктивно, т.т. найбільше доцільно і розважно, програма Німеччини в цій велетенській боротьбі — це одночасно програма цілої Європи і її цивілізації... Побіда жидо-комунізму і азіатизму в його найдикішій формі. — це цілковите фізичне знищення нас як нації. Це так ясне і зрозуміле, що не вимагає жодних аргументів, і лише хвора або злостиво вперта людина може ствердити протилежне. Так, але ствердження вище згаданого накладає на чесно думаючу та національно активну одиницю, певні обов'язки. Таким обов'язком для нас, українців, на сьогодні є абсолютно чесна і найбільш активна наша допомога Німеччині в її боротьбі за нову Європу, а тим самим і в боротьбі за нашу майбутність. Наша допомога в цій боротьбі мусить бути зобов'язана, очевидно, в міру засобів, що стоять сьогодні до нашої розпорядимості. До того, в своїй поступуванні ми повинні звертати більшу увагу на зміст, а не на форму. Прив'язувати більшу увагу

до форми старались нас привчити (не без успіхів) москалі і поляки, бажаючи ослабити нашу національну пильність. Чим скорше зрозуміє це більшість нашого загалу, тим ближче будемо до нашої національної мети.

Як бачите, становище оточуючої нас дійсності та, як розумію, нашу національну тактику я представив ясно і відверто. Ці мої думки являються продуктом сумлінного аналізу всього того, що я бачив по всій Україні, та довгих і всебічних розважань.

А тепер, щодо Вашого становища. Не хочу вірити, щоб в оцінці нашої загальнонаціональної ситуації Ви були одмінної думки, та вважаю, що положення, в якому Ви сьогодні знаходитесь, створили обставини, правдоподібно від Вас незалежні.

Знаю про Ваші старання перед німецькими чинниками в напрямку реорганізації частини «Поліської Січі» для дальшої боротьби з большевицькими бандами. Чому ті старання не були осягненні, чому люди, що є з Вами, заперестали боротьбу з большевицькими бандами, чому про Вашу сьогоднішню роль (поширюються) самі різnorodні чутки. Признаюсь, мені і багатьом з Ваших навіть близьких знайомих трудно дати на ці питання відповідь. Але мушу ствердити одне, що власне, ота неясність Вашого становища, оті запевняння большевицьких агентів і большевицької пропаганди про те, що Ви провадите боротьбу з німцями, т.т. допомагаєте большевикам є явищем дуже шкідливим для наших загальнонаціональних інтересів. Тому, коли Ви дійсно зайняли протинімецьке становище і, не дай Боже, дійсно провадили боротьбу з німецькою владою на Україні, — то, як Архіпастир, якому доля доручила опіку над рідними йому по крові братами та над їхнім загальним добром, змушений був би тоді гостро і прилюдно осудити цей Ваш нерозважний крок, і то з причин, про які пишу докладно вище. Але в це я не вірю, як не вірять в це і багато інших, між ними, як мені передають, і М.А.Лівицький. Тому, прийшов я до переконання, що обов'язок всіх, хто добре Вас знає, а зокрема і мій, як Архіпастиря, прийти Вам з щирою допомогою і зробити все можливе, щоб полегшити Вам спокійно вийти з неясної дотеперішньої ситуації, а про цей мій замір сповістити Вас цим листом. Я, де тільки міг, переконував німецькі чинники про Вашу чесність та старався очистити Вас від різних наклепів і приписування Вам речей, в яких Ви, правдоподібно, не завинили. Дуже був би щасливий переконатись, що не помилився, тим більше, що мої вияснення в багатьох знайшли порозуміння, а тому я вірю, що Ваше дотеперішнє положення можна було б позитивно розв'язати.

Дуже буду радий, коли довідаюсь, що це відповідає і Вашим бажанням, та що Ви дійсно не зайняли протинімецького становища. В такому випадку прошу відповісти на цей лист, бо тільки тоді міг би розпочати робити дальші кроки, а навіть евентуально побачитись з Вами для обговорення техніки ліквідації Вашого, на мою думку, для Вас прикрого, а для національних інтересів шкідливого положення.

З правдивою до Вас християнською любов'ю. Ваш богомолець

/—/ — Мстислав,

Єпископ Переяславський і Вікарій Київський.

П. С. Відповідь прошу передати через ту особу, що передасть Вам цей лист. Єп. М.

Доручено 22.XI.42. Т.В.

Відпис.

Полісся, дня 26. XI. 1942 р.

До

Його Ексцеленції Мстислава
Єпископа Переяславського і
Вікарія Київського
в Києві

У відповідь на Ваш лист від 15.XI.1942 р. повідомляю, що жодного листа від І.—ХІ.42 я не отримав.

Чому Ви взагалі до мене пишите — я розумію.

Цією дорогою Хочу Вас, Владико, повідомити, що започаткована кореспонденція з о в с і м л и ш н я . Наші дороги різні не від сьогодні. Ви співпрацюєте з кожною чужою владою в Україні, а я її — п о б о р ю ю .

Я розумію угодову політику та позитивну працю, але не визнаю самоопльовуючого лакейства. Коли Ви твердите, що український народ не «проявив «всього зусилля та хотіння» до своєї свободи, тоді, коли він пару сот літ веде героїчну боротьбу з мільйонами кривавих жертв, то ясно, що Ваша «реальна політика» з нашим національним рухом нічого спільного не має.

За свою поведінку я сам понесу повну відповідальність перед Батьківщиною.

/—/ Тарас Боровець.

До
«Е/Г»

З В І Т

от Тараса Бульби-Боровця з революційної діяльності за час від 1 січня 1942 р. до дня 15 листопада 1943 року.

I. Політично-революційна акція

1. По розв'язанні німецькою владою 17 листопада 1941 р. Українська Повстанча Армія «Поліська Січ» не прикоротила своєї діяльності, а тільки змінила форму своєї боротьби. «Поліська Січ» перейшла в підпілля і розпочала політично-революційну акцію в терені як підпільна організація.

2. Розбудовано підпільний організаційний апарат за новим статусом. Військові відділи розформовано і розміщено в терені в той спосіб, що на кожен наказ вони можуть ставитися, куди треба, і знов зникати.

3. Посилено видавничо-пропагандистську роботу в терені. Основано власний орган «Оборона України».

II. Дипломатичні заходи

1. Переговори з поляками. Був нав'язаний контракт з місцевими польськими організаціями. Справа була на добрій дорозі до порозуміння для спільної українсько-польської акції проти німецько-московських загарбників. Під весну 1943 р. ті взаємовідносини перервала гостра протипольська акція бандерівців. Частина поляків пішла на співпрацю з німцями, а кому грозить якась небезпека від німців — тікають до більшовицької партизанки, переходячи з цілими родинами в райони, окуповані советськими партизанами.

2. Зв'язки з білорусами. До приходу більших сил советських партизанів, білоруси утримували з нами тісний зв'язок. Коли ж від осені 1942 р. більшу частину Білорусії опанувала советська партизанка, білоруси цілковито піддалися їх впливам. А тим наші відносини з білорусами починають розламуватися.

3. Переговори з советськими партизанами Під осінь 1942 р. советська партизанка почала шукати порозуміння з нами. Проведено переговори. Заключено договір на співпрацю, якого більшовики, очевидно, не мали заміру дотримувати. Нам було ясно, що з ними жодної співпраці не може бути, але робився контакт з метою охорони цивільного населення так від німецьких, як і від більшовицьких репресій. Більшовики домагалися

від нас виконати атентат на Рейхскомісара України Коха, за що обіцяли зброю і т.п. Дальше намагалися втягнути нас до якнайширшої своєї диверсії на тилах німецької армії. Ми справу відтягали, пояснюючи всякими причинами. Тоді більшовики заактивізували свою партизанку і, зорієнтувавшись, що нас до своєї диверсії так легко не втягнуть, об'явили нам війну.

4. Переговори з німцями. Німці пропонували нам співпрацю на зовсім не приємних для нас умовах. Ми заявили, що можемо виступити чинно проти кожного ворога пліч-о-пліч з німецьким вояком тільки з наказу уряду української держави. Переговори розбилися. Поведінка німців в Україні викликала гостру кореспонденцію до представників німецької влади як єдино можливий засіб народного протесту.

З огляду на жахливі події в останніх днях на фронті та в цілій Україні я рішився виступити просто до німецького уряду 5 ще одною пропозицією рятування загрозованої ситуації через унормування українсько-німецьких відносин. Коли ця наша остання пропозиція буде німцями відкинена, то анархічні диверсії та безглузді жорстокі репресії разом з фронтовими діями заженуть Україну в неповоротну пропасть. Пожежі, руїни, кров і абсолютна нужда — це щоденний хліб нашої нещасної Батьківщини як члена «нової Європи».

III. Консолідаційна акція

1. Нав'язано контакт з «Союзом Українських Комуністів Самостійників». Це досить сильна і дуже законспірована організація східно-української Інтелігенції.

2. Нав'язано контакт з «Українською націонал-демократичною Партією» і «Українською Револуційною Партією Робітників і Селян». Обидві ці партії злилися в одну «Українську Народно-Демократичну партію».

3. Пороблено заходи по організації «Української Національно-Револуційної Ради», яка має на меті сконсолідувати всі револуційні сили України. Демократичні угруповання і місцеві мельниківці підтримують цю акцію. Бандерівці натомість відкинули всі консолідаційні пропозиції. Спочатку годилися бодай на спільний штаб і одне командування всієї української партизанки, а згодом присвоїли собі назву нашої УПА та зажадали від усіх інших угруповань абсолютного підпорядкування політичній лінії ОУН-Бандери. Бувші Військові Відділи ОУН почали виступати під маркою УПА, заходилися вирізувати всіх поляків та інші національні меншини в Україні. Без потреби роздмухали велику кіль-

кість партизанських відділів, які маючи досвідчених командирів, зійшли на дорогу явного анархічного бандитизму.

Наказом від 27 липня 1943 р. ми переіменувалися з Української Повстанчої Армії на Українську Народну Революційну Армію, щоб не мати нічого спільного з ганебною акцією Рубанівської УПА. Тоді рубанівці об'явили нам безоглядну війну, яка триває досі. Щоб не збільшувати братовбивства, ми поки що розформували відділи, й організація перейшла в ще більше підпілля. Треба трохи перечекати.

На сході справа Української національної державності має дуже слабкий ґрунт. Закиль не лопне груба стіна з написом ССРСР, всяка спроба державної акції там майже неможлива. 1) Підсовєтський український національний актив, дуже жертовний і на все готовий, але він так перетереблений більшовиками та німцями, що його потенціальна сила дуже мала; 2) так зв. незалежне громадянство, цебто основна маса населення, зовсім інертна, готова коритися кожній владі, залякана і понад рабське вислугування за шмат не гнилої ковбаси, а тухлого резоника, більш до нічого не здібна; 3) активні комуністи-українці плюс маса москалів та інших чужинців, вороже наставлених супроти всякої самостійної України. Цей елемент політично дуже вироблений і за свою ідею готовий на всяку жертву. ССРСР плюс ця третя категорія населення — це смерть України.

Ми дуже широко і активно пропагуємо повне визволення України — «тільки через революцію трудящих». Одначе мушу признатися, що я особисто в успіх тієї революції — не вірю. Трудящі «держат путь на север». Перевиховати їх революцією нема найменшої можливості. Там потрібна тільки організована сила. Але де вона? В німецьких концлагерях чи англо-американській «інтервенції» проти Росії по розгромленні Гітлера.

Правдоподібно, що тепер доля не пришле нам другого 1917 року. Може б, ми й спромоглися перебороти внутрішню анархію, але скоро можна сподіватися дальших організованих перемін окупацій в Україні на зразок 1941 р. та сьогоднішніх подій на Дніпрі.

Всі вище наведені обставини і причини примусили мене до останнього кроку — ще раз шукати можливості організування бодай будь-якої української сили на правому березі Дніпра в такому чи іншому порозумінні з німцями. Самою партизанкою поважної реальної сили — не зорганізуємо. Докладніше освітлення кожної справи — в доданих документах.

Полісся, дня 15.11.1943 р.

(Тарас Бульба-Боровець)

Головна Команда
Української Народної Револуційної Армії
Нр. 501. Дня 24.9.1943 р.

До
проводу ОУН-Бандери —
Головної Команди УПА

Обставини примушують мене ще раз звернутися до Вас листом. Починаючи від 18.8.1943 р. ціла партійна сітка ОУН та відділи УПА прикоротили боротьбу з німецькими окупантами та московсько-більшовицькими бандами, а скерували всю свою увагу та зброю проти... «головного ворога України — Бульби».

За цей час «фронт» ОУН та УПА може похвалитися великим «досягненням». Вбито 5-х командирів УНРА, поранено 11 козаків, взято в «полон» понад 100 людей (в тому числі і мою дружину) і «здобуто» досить поважне майно: коней, возів, канцелярйного приладдя, медикаментів, козацького одягу та білизни, харчових запасів, зброї, амуніції, всяких варштатів і т.п.

До воєнної «здобичі» чесного лицарства Бандери належить також моє останнє вбрання і чоботи та валізка моєї дружини з приватними речами.

З нашої сторони досі не впав до Ваших людей ані один стріл. «Герої» кваліфікують цей факт як нашу слабкість. Ясно, що такий стан мусить скінчитися. Ми досі не давали наказу стріляти до українців, бо думали, що Ви звільнитесь з-під впливу провокацій чужих агентур, яким залежить на міжусобиці серед українського народу. Коли ж цього у Вас не видно, наші люди силою обставин будуть примушені стріляти до Ваших провідників та командирів не як до українців, а як до агентів Гестапо та НКВД

В останніх днях прибув до мене делегований Вами полонений підстаршина УНРА Микола Крук. Він заявив, що провід ОУН, як і командування УПА, хочуть знов відновити перервані переговори з командуванням УНРА, щоб «якось договоритися», зліквідувати конфлікт і провадити далі працю спільна На моє запитання, як Ви собі ту спільну працю уявляєте, він передав, що вимагається беззастережне підпорядкування УНРА політичній лінії Проводу ОУН-Бандери та наказам Головної Команди УПА. Зазначено, що коли ми підпорядкуємося «одинокі суверенній владі в Україні», якою являється УПА, то будемо мати

поважне становище в армії та адміністрації, а коли ні, тоді нас чекає революційний суд і смерть.

Революційного суду і смерті ми не боїмося. Ще нема такого правного тіла в Україні, яке могло б такий суд скомплектувати, а смерть, як революціонерам, і так заглядає нам в очі кожної хвилини. Різниця є тільки та, що досі тої смерті ми сподівалися лише від чужинців, а тепер доводиться чекати її також від «своїх братів». За обіцзоване становище дякуємо. Ми боремося не за своє становище, а за кращу долю свого народу.

На спільну працю з Вами сьогодні ми вже, на жаль, не можемо йти з таких причин:

1) в своїй «дипломатії» Ви не придержуєтеся правил революційної етики. Одне говорите, а друге робите Присвоюєте собі чужі гасла та концепції. Вся Ваша пропаганда зводиться до загальної брехні і не перебирає в найбрудніших засобах;

2) Ви узурпуєте собі право на суверенну всеукраїнську державну владу, до чого як одне з багатьох політичних угруповань не маєте найменших підстав;

3) свою «державну владу» Ви проголошуєте необдуманно, коли і де запало, чим зневажаєте маєстат Української державності;

4) Ваша «влада» поводить в терені не як народна революційна влада, а як звичайна банда. Замість поборювати анархію в країні, ви самі її збільшуєте своїм ганебним поступуванням, яке зводиться до варварського мордування безборонних жінок і дітей національних меншин, спалення та грабування їх майна, чим стягаєте вічну ганьбу на цілий український народ;

5) Ви вже сьогодні розпочали руйнуючу братовбивчу війну, бо не хочете боротися разом з цілим українським трудовим народом за його визволення, а вже сьогодні боретесь тільки за владу над ним. Шомполування й розстрілювання українських селян та спалення й грабування їх майна зробилося Вашим щоденним заняттям;

6) замість триматися конспірації, щоб охороняти населення від ворожих репресій, Ви зробили із своєї підпільної сітки явну «владу» та ставите цілі «гарнізони» партизанів в деяких районах. В цей спосіб робите ворогам видиму велику ціль для танків та літаків, а цивільне населення віддає на поталу гітлерівським людожерам, через Вас десятки тисяч нещасного населення Полісся і Волині вже переходять по лісах та землянках в голоді, холоді та жажливій нужді, і Ви свою «владу» далі поширюєте з району в район;

7) ціла Ваша партизанська акція проводиться не по лінії допомоги населенню, а, навпаки, — обтяжує народ лишніми нарадами, контингентами*, здирствами останнього» та важкими роботами при безглузких «фортифікаціях» і т.п.;

8) замість скрито вести мілітарну підготовку, зберігаючи свої сили на слухний час, Ви сьогодні без потреби мобілізуєте тисячі людей, щоб завтра або вперти їх під німецькі кулемети та літаки, або кинути з обрізами під танки Червоної Армії, яка от-от може перейти Дніпро і окупувати цілу Україну;

9) замість підготовляти всіх трудящих України до боротьби з зовнішніми ворогами єдиним революційним фронтом, Ви цей фронт розбиваєте своїм намаганням насильно накинати фашистську диктатуру, чим вже сьогодні заганяєте багато людей в лави ворогів української незалежної держави;

10) Замість включати український народ до спільного революційного блоку всіх поневолених народів Європи та Азії, Ви своїми «революційними подвигами» довели до того, що сьогодні за кордоном ніхто не хоче з українцями говорити. Цілий культурний світ через Вас трактує українців не як людей, що шляхом революції борються за свою державу, а як звироднілих варварів і звичайних бандитів.

Ясно, що в таких обставинах Українська Народна Револьюційна Армія, як осередок чесної військово-революційної боротьби за українську незалежну демократичну державу не може не тільки підпорядковуватися такому «проводові», як Ваш, але взагалі не має права трактувати Вас як політичного партнера. Хто займається бандитизмом, того трактують тільки як бандита.

Якраз минає рік часу відколи ми розпочинали акцію, щоб створити один всенародний політичний провід та генеральний штаб збройних сил України. Всі угруповання, яким лежить на серці доля України, а не свої поважні становища, щиро піддержують цю консолідаційну акцію — за винятком одних Вас.

Замість провадити справді революційну роботу в терені, Ваші люди бундючно бавляться у «владу», а так звана «Безпека» направо і наліво шомполює та катує людей, до такого безглуздя, що молоді люди, виконуючи наказ влади, знущаються навіть над жінками. Недавно безпека УПА побила шомполами одну жінку, якої вина була та, що вона є матір'ю молодого командира УНРА. Недавно дійшло до мого відома, що мою дружину за

---

* Податок у натуральній формі.

спробу втечі з Вашого ув'язнення — покарано шомполами. Яким правом і для якої цілі Ви в'язните та гнобите ту людину?!

Кров полеглих і ранених з Вашої руки революціонерів та сльози вже сьогодні гнобленого Вамиою «кладок» населення впадуть вічною ганьбою на ОУН—Бандери, Рубана та Ришарда Ярого. Революція, панове, це не анархічне гуляння зі зброєю в руках. Революція—це лицарство, аскетичне зусилля і жертовність за народ

Командувач УНРА
(отаман Тарас Бульба-Борсвець)

Головна Команда
Української Народної
Революційної Армії

Відпис
ставка, дня 15.XI.1943 р.

Уряду Німецького Райху
в Берліні

Останні події на всіх фронтах, а в Україні зокрема, заставляють мене звернутися до німецького уряду з пропозиціями, які мають на меті рятувати ситуацію.

Дотеперішня політика Німеччини супроти України довела українсько-німецькі відносини, положення країни і загальну ситуацію до жахливого стану. Варварсько-німецькі репресії та самозрозуміла реакція українського народу і московсько-більшовицька диверсія створюють в Україні такий стан, який якраз наказує викликати товариш Сталін.

Продовжування такого стану в обличчі азійсько-більшовицької навали, що захопила більшу частину України, доведе до неминучої катастрофи.

В ім'я цієї істини пропонуємо:

1) Припинити політику винищування українського народу, а дати йому змогу включитися до боротьби з своїми історичними ворогами, як повноправний підмет, а не робити його предметом, рабською тягловою силою.

2) Погодитися з незаперечним фактом, що кожен цивілізований європейський народ може справжньо впорядкуватися тільки своєю власною державною організацією, а не жодним окупаційно-колоніальним управлінням.

3) Визнати українську самостійну державу із законним Урядом Української Народної Республіки, як спадщини сл. н. Симона Петлюри. Уряд УНР має бути доповнений представниками всіх діючих в Україні політичних угруповань.

4) Звільнити з в'язниці українського революціонера Степана Бандеру та всіх політичних в'язнів і репресованих.

5) Зняти з усіх українських земель окупаційну адміністрацію.

По виконанні наведених пунктів Уряд Української Держави буде спроможний змобілізувати цілий український народ до справжніх змагань як союзника держав пакту трьох.

Український уряд, мобілізуючи всю українську військову еміграцію та всіх українців, що перебувають на землях, де ще сягає німецька влада, зможе зорганізувати українську національну армію та державно-адміністративний апарат і шойним способом впорядкує відносини в країні. Українська армія в першу чергу знищує всяку ворожу диверсію за плечима німецької армії на українських землях, а в майбутньому, по відповідній підготовці та розбудові, візьме чинну участь у фронтівій боротьбі поруч німецького солдата.

Щоб перемогти комунізм та плутократію, мало одного німецького меча та брутальної поведінки. Тим більш, що більшовики несуть нові гасла «повної волі і свободи» всім народам. Ті сили треба нищити здоровою політичною концепцією справжньої свободи поневолених народів в їх незалежних державах. Таку політику веде Японія і тому має великі тривалі успіхи.

Якщо ці пропозиції уряд німецького рейху готовий брати на себе поважно під увагу, то треба негайно дати нашим делегатам можливість зустрічі з такими людьми: 1) президентом УНР п. Андрієм Лівіцьким, 2) головою проводу організації українських націоналістів п. полк. Андрієм Мельником, 3) головою революційного проводу організації українських націоналістів п. Степаном Бандерою, 4) головою Української Національної Ради в Києві п. проф. Величківським, 5) його Ексцеленцією Митрополитом Андрієм Шептицьким, 6) п. ген. Омеляновичем-Павленком (старшим).

Командувач УНРА
(отаман Тарас Бульба-Боровець)

Головна Команда
Української Повстанчої Армії

П О В І Д О М Л Е Н Н Я

В останнім часі ворожі чинники поширюють цілий ряд провокаційних чуток, які в загальному мають на меті підкопати довір'я українського громадянства до українського партизанського руху.

Ті провокаційні чутки опираються на двох випадках, які сталися в Костопільській окрузі. Першим з них є спалення німцями села Озерці Людвіпольського району та розстріляння цілого його населення як відплатний акт за вбивство в околиці цього села кількох німців партизанами; а другий — напад советських партизанів на містечко Людвіполь, де загинуло коло 10 українців — поліціантів.

В першому випадку вина за спричинення репресій приписується українським партизанам та використовується подія в Озерцях для твердження, що українські партизани своєю діяльністю тільки наражають цивільне населення на розстріли та нищення його добра.

У другому випадку узагальнюється та подається неправдивий факт, начебто українські партизани десь мали договорюватися з українською поліцією, насилати туди советських партизанів. Так мало бути в Людвіполі, де нібито із-за цього загинуло коло 10 поліціантів.

Щоб подібним провокаціям зробити кінець, Головна Команда Української Повстанчої Армії повідомляє, що:

По-перше: завдання української партизанки, як зародка Української Національної Армії, є оборона цивільного населення України перед кожною окупаційною владою, а не наражування його на зайві та передчасні репресії; при чому категорично стверджується, що а провокаційним вбивством кількох німців, яке послужило причиною до розстрілу мешканців села Озерць, українські партизани нічого спільного не мають. Подібних нерозважливих актів українська партизанка в засаді не виконує.

По-друге: українські партизани ніколи про ніщо не договорювалися з поліцією, не проводили жодних воєнних операцій спільно з советськими партизанами, не служили їм жодними інформаціями та нікуди їх не насиляли.

Всякі поголоски, основані на подібних подіях, як Озерці та Людвіполь, фабрикуються брехливою ворожою пропагандою з

метою скомпрометувати наш партизанський рух та звалити на нього вину за спричинений самою німецькою окупаційною владою жахливий стан в Україні.

Перестерігаємо українське громадянство перед всякими провокаційними чутками та людьми, що їх розголошують.

За поширювання неправдивих відомостей про український партизанський рух жандармерія Української Повстанчої Армії буде безоглядно карати включно до к а р и с м е р т ю .

Командувач Української Повстанчої Армії
/-/ отаман Тарас Бульба-Еоревець

Тарас Бульба-Боровець
Полісся

Полісся, дня 15.3.1943 р.

До
пана д-ра Б е е р а
гепітскомісара
в Рівному

Високоповажаний Пане Докторе!

При закінченню нашої розмови з дня 2.2.1943 р. я обіцяв написати Вам, чи зможу зайнятися боротьбою з большевицькою партизанкою. Відповідаю досить пізно, але це пояснюється тим, що справа є дуже скомплектована і вимагає всебічного проаналізування.

Боротьба з московсько-большевицькою диверсією це наша життєва конечність. Вона повинна розпочатися якнайскорше. Але ця акція мусить бути відповідно оформлена.

Пропозиції п. д-ра Піца з осені минулого року, коли б я був на них погодився, дали б такий самий результат, який сьогодні бачимо з цілою українською поліцією. Брак довір'я одних до других, роззброювання, арешти, розстріли і т.п. Це все результат співпраці в аномальних українсько-німецьких відносинах. А тим самим в таких обставинах на співпрацю сьогодні ніхто з чесних українців не піде, бо така акція не буде популярною серед народних мас.

Розпочати нам боротьбу з большевиками незалежно від німецької влади також не можна, а то з двох причин: 1) розгортаючи боротьбу в ширшому масштабі, мусіло б дійти також до збройних сутичок з німцями; 2) така акція, не маючи забезпечення зі

сторони німців, не дасть повного результату, а тільки збільшить анархію в краї.

Свій погляд на загальні справи я виклав зовсім об'єктивно так в розмові з вами, як з п.др. Піцом.

Коли б навіть абстрагувати від справ ширшого масштабу, а обмежитися, як це Ви пропонували, до якогось пробного експерименту локального значення, то все одно є ціла маса тих самих перешкод.

У нашій розмові Ви підкреслили, що треба шукати якогось виходу з теперішнього положення. Я тої самої думки. Однак, як самі бачите, офіційна співпраця є зовсім неможлива. З цього власне користує наш спільний ворог та безкарно активізує свою диверсійну діяльність в терені.

Останні успіхи советської армії на фронті та факт, що большевицька навала переступила кордони України, примушує нас змінити своє досюгочасне становище супроти Німеччини та перейти від нейтралітету до чинної допомоги в боротьбі з большевизмом. Залишається тільки kwestія оформлення цієї допомоги.

Коли взяти під увагу воєнно-політичну ситуацію та настрої народних мас, викликані німецьким поступуванням в Україні, я бачу тільки один вихід, а саме — співпрацю, базовану поки що на тихому порозумінні. Большевицьку партизанку може знищити тільки українська контрпартизанка, офіційно незалежна від нікого, а в дійсності діюча в тісному порозумінні з німцями. На таку акцію я можу погодитися, бо тільки тоді матиму за собою народні маси та добровільний людський бойовий матеріал. Всі дотеперішні спроби формування будь-яких українських частин урядовою дорогою закінчилися невдачею головним чином через брак людей.

Заки проясниться політична сторона справи, яка колись мусить принести ту чи іншу розв'язку всіх питань і дати ширшу платформу до співпраці, порозуміння могло б опиратися на таких принципах: 1) німці злагідніють своє відношення до українців, а українці приступають до чинної боротьби з большевицькою диверсією; 2) українці дають до цієї акції людей, а німецька влада тайно постачає їй воєнний матеріал; 3) акція поки що оформлюється як незалежна українська партизанка.

План акції додаю до цього листа з проханням доручити його компетентний чинникам як абсолютно довірчий акт.

Згідно з планом, я мав би очистити Поліську кітловину в границях Берестя — Мінськ — Гомель — Житомир від большевицької диверсії і обсадити її своєю 40 000 партизанською армією.

Я здаю собі справу з того факту, що моя пропозиція викличе застереження з німецької сторони, що така українська озброєна сила може колись виступити проти Німеччини. А тим самим німці будуть боятися давати українцям яку-будь зброю. Коли підходити до справи реально, то такі припущення безпідставні. Я не буду казати, що українці люблять німців. Ми відносимося до німців так, як вони до нас. Але політичні міркування наказують нам, як би не було, не шкодити, а навпаки, допомагати Німеччині, щоб вона знищила нашого головного ворога — Росію. Це по-перше, а по-друге, коли німецька армія переможе кільканадцятимільйонні збройні сили своїх противників, випосажені потужними технічними засобами, то тоді, очевидно, Україна також лишиться в її руках, і жодна українська сила основ німецької імперії не підкопає.

Коли німецька влада не започаткує врегулювання німецько-українських відносин, а навпаки, буде їх дальше роз'ятрувати масовими репресіями, тоді, так чи інакше, знайдеться збройна сила, яка дасть відповідь вогнем за огонь.

Якщо німецькі чинники потраплять так само об'єктивно поставитися до всіх справ, тоді не може бути жодних перепон до негайного розгорнення якнайширшої акції по боротьбі з большевицькою диверсією. Німці повинні розуміти той факт, що українська незалежна сила на Поліссі, навіть при П ворожому наставленню супроти німців, завжди буже меншою небезпекою для Німеччини від диверсії воюючої з нею потуги. Коли я досі щс. не видав ані одного наказу стріляти до німців, то це є найкращим показником нашої політичної лінії. Ми терпеливо додержуємося абсолютного нейтралітету, хоч як це дорого нам коштує. Німеччину ми вважаємо тимчасовим окупантом, а не ворогом України. Німеччина могла б стати ворогом України, якби не мала інших, сильніших противників. А ті противники будуть вічно. Українсько-німецька ворожнеча, яку сьогодні бачимо, це хвилеві настрої, викликувані нерозважливою окупаційною політикою.

В останніх днях помічається загострення проти українського курсу. Йдуть з димом цілі села і ростуть гори безневинних трупів. Я ще раз вважаю за свій обов'язок звернути увагу німців, що не така дорога впорядкування положення в Україні. Українці не пігмеї. Огонь і кров нас не жахає, а тільки запалює до більшої завзятості.

Замість боротися з большевицькою диверсією, німці кидаються на українців. Тимчасом большевики організують за плечима німецької армії, а головним чином в Поліській кітловині, свої випадові бази аж до летунських майданів включно. З того, що досі зроблено, можна припускати, що німецькі чинники, маючи на увазі головним чином самий фронт, не приписують тій диверсії великої ваги. Це неправильний погляд. Коли взяти під увагу, що та диверсія має на меті контроль постачання фронту, то її значення є дуже велике. А коли взяти під увагу, що Харків і Курськ вже в руках большевиків, то ясно, що диверсія незабаром може мати безпосередній вплив і на самий фронт.

Ті моменти власне й наказують нам відкласти всі інші питання на сторону, а допомагати німцям, щоб фронт посувався в Росію, а не назад, на українські землі.

З поважанням
(Тарас Бульба-Боровець)

Тарас Бульба-Боровець
Полісся

Відпис
Полісся, 115.1943 р.

До
пана д-ра Піца,
шефа СД Волині і Поділля
в Рівному

На Ваш лист від дня 24.4.1943 р. повідомляю:

1. Ваша пропозиція залишити мені нелегальне існування і перейти до Вас разом зі своїми партизанами настільки реальна, якби я запропонував Вам перейти до мене в партизани зі своїм СД

2. Що діється на Поліссі, я знаю краще Вас.

3. Ваша спроба розсварувати нас з бандерівцями шляхом «остороги» та цькування волиняків проти галичан і т. п. засобами — це ж зовсім зайві заходи. Ані Ваші штучні кордони, ані Ваш оскраженілий терор, ані ображуючі людську гідність летючки та всі інші провокації — духовної єдності цілого українського народу не порушують.

Интересує мене тільки останній пункт Вашого листа, де Ви пишете, що хочете встановити знов спокій і порядок в країні. Я позволю собі запитати Вас, яким способом той лад Ви думаєте встановити?

Якщо це має бути «спосіб» випалювання цілих районів та вистрілювання до ноги їх населення і грабування та магазинування свиней по церквах, як це було в Людвиполі 23.3.43.,— то шкода кожного слова.

Думаю, що Ви вже повинні самі бачити, що всі досюгочасні заходи не дають жодних результатів.

Справа Ваша погана по всіх фронтах, по партизанському так само. Німці замість боротися з більшовицькою диверсією — розпочали боротьбу з українським цивільним населенням. Наслідки тієї боротьби довели до того, що де в районі стояло троє німців, там тепер мусить стояти щонайменше три сотні, а в окрузі пару тисяч.

Сьогодні ситуація зовсім інша, як була тоді, коли я з Вами говорив.

На мою думку, єдиним способом до будь-якого упорядкування краю, є припинення винищування нашого цивільного населення. В заміну за це ми готові далі утримувати своє нейтральне становище до східного фронту. Натомість, коли німці будуть далі запроваджувати супроти українців свої варварські методи, тоді ми будемо відповідати динамітом і вогнем. За кожне спалене село вилетить в повітря залізничний міст, або інший важний воєнний об'єкт. Наша паперова війна з Вами закінчена. Ініціатива за Вами.

/-/ Тарас Бульба-Боровець.

Відпис.

П Р О Т О К О Л

переговорів між отаманом Тарасом Бульбою
та представниками німецької влади
з дня 23 листопада 1942 року

Присутні; з української сторони—отаман Тарас Бульба. З німецької сторони: 1) шеф СД Волині І Поділля д-р. Піц, 2) шеф політичного відділу СД Волині та Поділля п. Йоргенс, 3) парламентар-посередник пор. Ковальчук, 4) запрошений німецькою владою як представник-посередник від українського громадянства бувший начальник штабу «Поліської Січі» полк.Смородський.

Тасмний протокулянт пор. Зубатий.

Переговори відбулися в селі Москвин, Березенського району в окупованій силою помешканні Степана Рудницького. Варта отамана Бульби впровадила німецьку делегацію разом з її охороною через розставлені стійки, не відбираючи зброї.

Переговори розпочав д-р. Піц словами, що йому дуже приємно познайомитися з отаманом Бульбою, та зазначив, що він вже віддавна бажав з ним скомунікуватися. Далше сказав, що це неможливо, щоб поруч большевицьких, жидівських та польських банд оперували також українські партизанські групи. Цей факт він вважає аномальним явищем: він знає біографію отамана Бульби та його протибольшевицьку боротьбу. Підкреслює, що Поліську Січ розв'язало військо, а СД яке переймало службу безпеки, про Поліську Січ в той час нічого не знало, не зав'язало своєчасно потрібних з Поліською Січчю зв'язків, і з тієї причини вийшов пізніше цілий ряд непорозумінь. Так само через непорозуміння, через польську провокацію виступили проти деяких людей з Поліської Січі. Про сам факт розшукування в цей час отамана Бульби поліцією він нічого не знає, бо такого наказу не видавав. Сьогодні, на думку д-ра Піца, треба ціле непорозуміння зліквідувати та порозумітися в справі спільної праці для загального добра. Війна проти большевизму не може толерувати жодної протинімецької акції в запіллї, і тому він хотів би покласти цю справу от. Бульбі на серце та взяти під увагу інтереси українського народу, бо якщо не дійде до згоди, то попливе більше української, чим німецької крові; якщо протинімецька партизанська акція поширяться на інші українські землі, то український народ від цього сильно потерпить; що буде з Україною, поки що невідомо, це питання буде вирішене по закінченню війни, а як воно буде вирішене це у великій мірі буде залежне від сьогоднішньої постави українського народу. Далше сказав, що йому відомо, скільки корисного зробив отаман Бульба для свого народу та німців; відомо, що отаман Бульба ніколи не видавав наказу проливати німецьку кров, що власне ці два моменти служать йому за підставу до сьогоднішніх переговорів. І, щоб уможливити отаманові Бульбі вийти з прикрого положення, запропонував йому перейти до свого уряду... на посаду референта по боротьбі з партизанкою, а людей зі своїх відділів включити до вже існуючих «шущманшафтів». Коли б співпраця з німецькою владою не відповідала отаманові Бульбі, то він може розпустити своїх людей, а сам вийти з лісу, легалізуватися та розпочати своє спокійне приватне життя. При чому всім його людям гарантується абсолютна недоторканість.

У відповідь на це отаман Бульба заявив, що він об'єктивно підходив до оцінки політичної ситуації в Україні та докладав зі своєї сторони усіх зусиль, щоб якнайбільше причинитися до зміцнення українсько-німецької співпраці для загального добра обох народів та цілої Європи. Тимчасом німецькі чинники своєю новою політичною лінією, яка являється нічим іншим, як політичною зрадою і зневагою українського народу, перекреслили всі ці найкращі інтенції. Німці рахувалися з українцями як з народом так довго, заки не окупували його території. Поведінка німців в Україні та їх методи, які є наслідком німецької генеральної політичної лінії супроти України, абсолютно підкосили довір'я українського народу до Німеччини, як головного фактора по перебудові світу. На думку отамана Бульби, загострені українсько-німецькі відносини треба лікувати від кореня, так само, як хворобу. Коренем і головною причиною сьогоднішнього зла є вже згадана німецька політична лінія. Першим виявом доброї волі з німецької сторони для оздоровлення українсько-німецьких відносин і відчиненням брами для дальших поважніших переговорів отаман Бульба вважає амністійний акт звільнення для всіх українських політичних в'язнів та репресованих.

Щодо арештів та репресій супроти людей з «Поліської Січі», які д-р. Піц пояснює польською провокацією, отаман Бульба запитав, чому німецькі власті... викликають та підсилюють міжнаціональну ворожнечу серед населення України та послуговуються всякими провокаціями, які спричиняють неспокій та ще більш погіршують і так неустабілізовані відносини в краю.

На це запитання д-р. Піц не дав своєї відповіді.

Що торкається німецької генеральної політичної лінії у відношенні до України, д-р. Піц заявив, що вона сьогодні не може бути змінена, бо до цього Німеччину змушують важкі воєнні обставини. Політика ведеться по лінії якнайбільшого використання економічних ресурсів України для забезпечення воюючої Німеччини та цілої Європи. До цього вони мають повне право, бо для завоювання України пролилося дуже багато німецької крові, та що з огляду на війну сьогодні справи політичного характеру сходять на другий план, а домінуюче становище займають справи економічні. Коли б сьогодні Україна отримала свою державну самостійність, то це могло б стати загрозою для виконання планів німецької економічної політики. Щодо амністії для всіх політичних в'язнів, то в сучасний момент така амністія неможлива з огляду на те, що німецька влада не має гарантії, чи

звільнені радикально-націоналістичні елементи не будуть вести дальше ворожої діяльності супроти Німеччини. Звільнені можуть бути тільки люди з «Поліської Січі», котрих отаман Бульба візьме на свою особисту поруку. За інших людей отаман Бульба гарантувати не зможе, бо вони організаційно йому не підлягають. Спеціально, коли йдеться про бандерівців, котрих отаман Бульба домагається також охопити амністією, включно з їх провідником, д-р. Піц підкреслив, що вони являються ворогами не тільки Німеччини, але й отамана Бульби та його організації.

В свою чергу отаман Бульба відповів, що момент завоювання, а не визволення України, являється для нього офіційною новиною, що ж до ворожості українських націоналістів супроти цього, то отаман Бульба підкреслив, що серед українських націоналістів він ворогів не має, бо він сам є також українським націоналістом. Кожного ув'язненого українця, без огляду на його політично-партійну приналежність, він вважає своїм братом. Дальше запитав, в чому, властиво, на думку німецьких чинників, полягає ворожість українських радикально-націоналістичних угруповань супроти Німеччини.

Д-р. Піц відповів, що німецька влада має явні докази протинімецької акції згаданих угруповань, яка проявляється у відповідній пропаганді. Ця пропаганда закликає населення саботувати всякі німецькі зарядження господарчого та адміністративного характеру, як напр. невиконання контингентів державних поставок, невисилання людей на роботу в Німеччину і т.п.

У відповідь на це отаман Бульба заявив, що коли б була українська держава, то всі ці аномальні явища не існували б. Коли Німеччина вибрала супроти українського народу, замість чесної і міждержавної співпраці, безоглядну економічну експлуатацію та жорстокий політично-культурний гніт, спихаючи його виключно до ролі предмета, а не підмета, тоді нам, як великому європейському і культурному народові, що має за собою славні історичні традиції, нічого Іншого не залишається, як тільки боротьба всіма можливими засобами. Теперішня німецька політична лінія довела до підпілля «Поліську Січ», бандерівців та мельниківців; і коли вона не буде змінена — доведе в короткому часі до нелегального становища цілий український народ. Український народ боровся, бореться і далі буде боротися за свою державу. Німці мусять цей момент зрозуміти. Так само для українців не є байдужим питання соборності всіх їх земель. Тимчасом німці шматують українську

землю на якісь дивовижні новотвори у вигляді всяких «дистриктів», «комісаріатів» та «колоніальних концесій» для своїх союзників. Коли німці думають, що український народ цього всього не бачить та не розуміє, в чому річ, то вони глибоко помиляються. Якою дорогою для кожного народу є справа звільнення та соборності своїх земель, про це німці можуть переконатися на прикладах своєї власної історії. Всякі обіцянки зі сторони німців про організацію української держави по закінченню війни після усіх дотеперішніх німецьких посягань це ніщо інше, як наївна ставка на чиясь глупоту.

Д-р. Піц ще раз заявив, що питання української державності сьогодні не актуальне з двох причин: 1) через згадані вже вище воєнно-господарчі мотиви та 2) через брак української інтелігенції, яка могла б задієструвати державу. А тим самим, українці повинні сьогодні під німецьким керівництвом підготувати свої адміністраційні кадри.

Останнє твердження д-ра Піца отаман Бульба категорично заперечив. Української інтелігенції, яка знаходиться в краю і на еміграції, аж надто вистачає для заповнення адміністративного апарату української держави. Тимчасом наші люди з вищою освітою гинуть з голоду по українських містах та на примусових роботах в німецьких штатах, а неграмотні німецькі мужики роблять такі безчинства та дурниці на посадах ляндрівтів та комісарів в Україні. Абсолютне незнання місцевих обставин, брутальна поведінка з населенням, биття людей, насильництва, грабунки, вічна пиятика — це загальні прикмети та тактика кожного такого німецького «достойника» в Україні. З дотеперішньої практики отаман Бульба не бачить з німецької сторони найменшої тенденції виховування українських адміністративних кадрів. Навпаки, німці, дивлячись на попередніх окупантів України, винищують українську інтелігенцію шляхом виморювання по містах голодом та тисячними арештами та розстрілами. Німецькі тюрми та концтабори є найжахливіші в цілому світі. Про необхідну продукцію інтелігенції немає мови. Всі середні та вищі, школи поліквідовані. Українська національна преса знищена. Всякі видавництва заборонені. Коли Німеччина має замір допустити до організації української держави хоч би навіть по закінченню війни, то чому сьогодні в пресі забороняється про цей факт взагалі згадувати.

На ці слова отамана Бульби д-р. Піц заявив, що українська інтелігенція не винищується. Коли трапляються випадки вини-

щування, то це торкається тільки явних ворогів Німеччини; що українська преса не нищиться, а навпаки, розвивається. Кожна округа має свою газету.

Отаман Бульба відповів, що винищування так званих ворогів Німеччини охоплює зовсім безневиних людей і прибирає форму загального терору. Щодо преси, то отаман Бульба підкреслив, що кожна теперішня окружна газета це тільки орган до офіційних оголошень та знаряддя до понижування і заперечування всього того, що є українське. Він запитав д-ра Піца, чому, власне, воно так є? Коли має бути по закінченню війни актуальною справа організації української держави, то чим пояснити факт, що сьогодні заборонено пресі друкувати матеріали патріотичного змісту, історію України і т. п.

Д-р Піц пояснив, що того року пресовий матеріал та передчасна згадка про українську державу тоді, коли її ще немає, викликали б серед українського населення непотрібний неспокій.

Полковник Смородський після цього... сказав, що для спільного добра обі сторони повинні якнайскоріше порозумітися та знайти можливу платформу до перерваної співпраці. Він знає отамана Бульбу як українського патріота і чесну людину і глибоко вірить, що коли німецька влада піде українцям на руку, тоді отаман Бульба змінить своє дотеперішнє становище

Д-р. Піц ще раз заявив, що мета його приїзду — домовитися з отаманом Бульбою на згаданій ним площині, та що українці, співпрацюючи беззастережно з Німеччиною, можуть тільки виграти, а займаючи вороже становище, тільки програти. Свою пропозицію окреслив як остаточну і зажадав від отамана Бульби конкретної відповіді, чи він його пропозицію приймає, чий ні.

Отаман Бульба заявив, що він в цій справі мусить порозумітися зі штабом і відповідь дасть за 14 днів.

На цьому розмову закінчено.

Морквин, дня 23/XI. 1942 р.

СПИСОК АБРЕВІАТУР ТА ПРИЙНЯТИХ СКОРОЧЕНЬ

КОНР	— Комітет Народів Росії.
КПРС	— Комуністична Партія Радянського Союзу.
ОУН	— Організація-Українських Націоналістів.
ОУН(Б)	— Організація Українських Націоналістів бандерівської течії.
ОУН(М)	— Організація Українських Націоналістів мельниківської течії.
РОА	— Російська Визвольна Армія.
УВО	— Українська Військова Організація.
УДК	— Український Допомоговий Комітет.
УНА	— Українська Національна Армія.
УНДП	— Українська Народно-Демократична Партія.
УНВ	— Українське Національне Відродження.
УНК	— Український Національний Комітет
УНР	— Українська Народна Республіка.
УНРА	— Українська Народно-Революційна Армія.
УПА	— Українська Повстанча Армія.
УПА(Б)	— Українська Повстанча Армія бандерівської течії.
УПА(Б-Б)	— Українська Повстанча Армія Бульби-Боровця.
УЦК	— Український Центральний Комітет.
УШПР	— Український Штаб Партизанського Руху.
ФУР	— Фронт Української Революції.
ЦК КП(б)У	— Центральний Комітет Комуністичної Партії більшовиків України.

З М І С Т

Вступ	3
Життєві університети_____	8
«Поліська Січ» або проба сил у військовій справі	13
«Лісова дипломатія» або гра у дві руки.	25
УПА(Б-Б)-УНРА і німецька окупаційна влада	26
УПА(Б-Б)-УНРА і радянські партизани.	33
Спроба консолідації	38
Бульбівці і поляки: від напруження до конфлікту.	47
П'ять по дванадцятій	49
Постскрипtum_____	56
Додатки.	66

підписано до друку І Ф о р м а т 60x84 1/16

Умдрук. арк. МУ Об*. жнллрк.?,уг

Тираж 300. Зам. і?²* 1993 р Ціна договірна

Поліграф, д.ці Ін-ту історії України НАМ України

Кмів-1, Грушевського, 4